

Footprints of Albanians in Qara Dagh Region of Azerbaijan

Mirreza Hosseini

Email:

rezaavan18@gmail.com

Affiliation:

Researcher of local history of Azerbaijan

ABSTRACT: Before the arrival of Islam in the Azerbaijan region, the population of North Azerbaijan was mainly Christian. Creation of the Albanian alphabet, improvement of the Albanian line, establishment of schools, translation of religious literature from Syriac and Greek to Albanian, the privilege of the Albanian rulers to Christian churches and clergy played a major role in the spread and establishment of Christianity. Albanians followed the Byzantines against the Sasanians. With the arrival of Islam, due to the fact that the Albanians did not become subjects of the caliphans did not become subjects of the caliph, the policies that were the continuation of the Sassanid policy make the situation more complicated. Meanwhile, after the introduction of Islam, most of the Albanians became Muslims and remained in their Azerbaijani and Turkish identity, as they are mentioned in the findings under the name (children of Aghvan). On the other hand, most of the Albanians who did not convert to Islam eventually became assimilated, or Armenians, or Georgians, and in the continuation of this assimilation, in 1911-1910, the works and documents belonging to the Albanians, which were in the hands of the Russians, were destroyed in order to identify the Armenians. According to some sources, Babak Khorrami was of Albanian origin and his followers sought refuge in Byzantium after Babak. During the Safavid period, Shah Ismail supported the Armenians against the Albanians, especially against the Albanians who were present in the Qara Dagh region, which shows the presence of the Albanians in the Qara Dagh region. Al-Magdisi, a famous geographer, also noted that there are Albanians around the Araz river.

KEY WORDS: Albanian, Karadagh, Azerbaijan, Turkish, Armenian

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

CITATION (APA): Hosseini, M (2023). Footprints of Albanians in Qara Dagh Region of Azerbaijan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 01, autumn 2023.

Azərbaycanın Qara dağda bölgəsində Albanların ayaq izləri

Mirreza Hosseini

E-poçt:

rezaavan18@gmail.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycanın yerli tarixi tədqiqatçısı

ÖZƏT: İslamın Azərbaycan bölgəsinə gəlişindən əvvəl Şimali Azərbaycanın əhalisi əsasən xristian idi. Alban əlifbasının yaradılması, alban yazısının təkmilləşdirilməsi, məktəblərin yaradılması, dini ədəbiyyatın suryani və yunan dillərindən alban dilinə tərcüməsi, alban hökmdarlarının kilsələrə və xristian ruhanilərinə imtiyaz verməsi Xristianlığın yayılmasında və yaranmasında böyük rol oynamışdır. Albanlar Sasaniyə qarşı Bizanslar kimin edirdilər. İslamın gəlişi ilə albanların xəlifəyə tabe olmaması səbəbindən Sasani siyasətinin davamı olan siyasətlər vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir. Bu arada islam dininin daxil olmasından sonra albanların çoxu müsəlman olmuş və tapıntılarda "ağvan nəslindən" adı ilə qeyd olunduğu kimi öz azərbaycanlı və türk kimliklərində qalmışlar. Digər tərəfdən, islamı qəbul etməyən albanların çoxu sonda assimilyasiya nəticəsə olaraq, erməni və ya gürcü olublar və bu assimilyasiyanın davamında 1910-1911-ci illərdə ermənilərə kimlik quruculuğu üçün rusların əlində olan albanlara məxsus əsərlər və sənədlər məhv edilib. Bəzi mənbələrə görə, Babək Xürrəmi də alban əsilli idi və onun tərəfdarları Babəkdən sonra Bizansa sığınmışlar. Səfəvilər dövründə Şah İsmayılın albanlara qarşı, xüsusən də Qaradağ bölgəsində mövcud olan albanlara qarşı erməniləri dəstəkləməsi Qaradağ bölgəsində albanların mövcudluğunu göstərir. Məşhur coğrafiyaşünas, Maqdisi Araz çayı ətrafında Albanların olduğunu qeyd etmişdir.

AÇAR SÖZLƏR: Alban, Qaradağ, Azərbaycan, türk, erməni

CITATION (APA): Hüseyini, M (2023). Azərbaycanın Qara dağda bölgəsində Albanların ayaq izləri. Urmıya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 01, payız 2023.

Azerbaycan'ın Karadağ bölgesinde Albanların ayak izleri

Mirreza Hosseini

E-posta:

rezaavan18@gmail.com

Üyelik:

Azerbaycan'ın yerel tarihi araştırmacısı

ÖZET: İslam'ın Azerbaycan bölgesine gelmesinden önce Kuzey Azerbaycan'ın nüfusunun çoğunluğu Hıristiyandı. Alban alfabesinin yaratılması, Alban yazısının iyileştirilmesi, okulların kurulması, dini literatürün Süryanice ve Yunancadan Albancaya çevrilmesi ve Alban yöneticilerin Hıristiyan kiliselerine ve din adamlarına verdiği tavizler genişlemede büyük rol oynadı. Albanlar, Sasanilerle mücadelede Bizanslıları takip etti. İslam'ın gelişiyle birlikte Albanların halifeye tabi hale gelmediği dikkate alınarak Sasani politikasının devamı olan politikalar bölgedeki durumu daha da karmaşık hale getirdi. Bu arada İslam'ın gelişinden sonra Albanların çoğu Müslüman oldu ve Azerbaycan ve Türk kimliklerini korudular. Öyle ki buluntularda " Ağvan'ın oğulları" adı altında anılıyorlar .Öte yandan İslam'a geçmeyen Albanların büyük bir kısmı zamanla asimile edilerek Ermeni veya Gürcü olmuşlar ve bu asimilasyon sürecinin devamında ۱۹۱۰-۱۹۱۱ yılları arasında Albanlarla ilgili eser ve belgeler ortaya çıkmıştır. Ermenilere bir kimlik oluşturmak amacıyla Rusların elinde bulunan kiliseler yok edildi. Bazı kaynaklara göre Babak hurremi de Alban kökenliydi ve onun ölümünden sonra takipçileri Bizans'a sığındı. Safeviler döneminde Ermenileri, Albanlarla, özellikle de Karadağ bölgesinde bulunan Albanlarla karşı karşıya geldi. Bu nokta Karadağ bölgesinde Albanların varlığını gösterdiğini destekledi. Ünlü coğrafyacı El Makdisi de Araz Nehri çevresinde Albanların varlığından söz ediyor.

ANAHTAR KELİMELER: Alban, Karadağ, Azerbaycan, Türk, Ermeni

CITATION (APA): Hosseini, M (2023). Azerbaycan'ın Karadağ bölgesinde Albanların ayak izleri. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 01, sonbahar 2023.

رد پای آلبان‌ها در قره داغ

میر رضا حسینی

چکیده:

قبل از ورود اسلام به منطقه آذربایجان، مردم آذربایجان شمالی عمدتاً مسیحی بودند. ایجاد الفبای آلبانی، بهبود خط آلبان، تأسیس مدارس، ترجمه ادبیات مذهبی از سریانی و یونانی به آلبان و امتیازات حاکمان آلبانی به کلیساها و روحانیون مسیحی، نقش عمده‌ای در گسترش و استقرار مسیحیت داشت. آلبان‌ها در مقابله با ساسانیان از بیزانس پیروی می‌کردند. با ورود اسلام، با توجه به اینکه آلبان‌ها تابع خلیفه نشدند، اتخاذ سیاست‌هایی که ادامه سیاست ساسانیان بود، وضع منطقه را پیچیده‌تر می‌کند. در این بین بعد از ورود اسلام، بیشتر آلبان‌ها مسلمان شده و در هویت آذربایجانی و ترک خود باقی ماندند. به گونه‌ای که در یافته‌ها تحت نام «ولاد الاغوان» از آنها نام برده شده‌است. از طرفی نیز اکثر آلبان‌هایی که مسلمان نشدند، به مرور زمان آسیمیله گشته و ارمنی، یا گرجی شدند و در ادامه این روند آسیمیلیاسیون، طی سال‌های ۱۹۱۰-۱۹۱۱ آثار و اسناد متعلق به آلبان‌ها، که در دست روس‌ها بود، با هدف هویت‌سازی برای ارمنی‌ها، از بین برده شد. به استناد برخی منابع، بابک خرمی نیز آلبان تبار بود و پیروانش بعد از مرگ او به بیزانس پناه بردند. در دوران صفوی نیز شاه اسماعیل از آرامنه در مقابل آلبان‌ها - بخصوص آلبان‌هایی که در منطقه قره‌داغ حضور داشتند - حمایت کرده‌است، که این نکته نشان از حضور آلبان‌ها در منطقه قره‌داغ دارد. المقدسی، جغرافی‌دان سرشناس، نیز به حضور آلبان‌ها در اطراف رود آراز اشاراتی کرده‌است.

کلمات کلیدی: آلبان، قره‌داغ، آذربایجان، ترک، ارمنی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

استناد (آپا): حسینی، م (۱۳۹۲). رد پای آلبان‌ها در قره داغ. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۱، پاییز ۲۰۲۳.

ایمیل:

rezaavan18@gmail.com

وابستگی:

محقق تاریخ محلی آذربایجان

مقدمه:

در بررسی و مطالعه تاریخ آذربایجان، منطقه قره‌داغ جایگاه ویژه‌ای دارد. به‌گونه‌ای که ردپای بیشتر اقوام بومی آذربایجان را می‌توان در این منطقه دید، که بررسی آن‌ها در حل بسیاری از مسائل تاریخی منطقه تأثیرگذار است. در این بین آلبان‌ها نیز از اقوام بومی منطقه می‌باشند. آلبان‌ها قبایلی ترک بودند و اساساً در منطقه قفقاز زندگی می‌کردند. متأسفانه در قسمت جنوبی رود آراز، به موضوع آلبان‌ها پرداخته نشده و خلأ اطلاعاتی وجود دارد. می‌توان گفت در قسمت جنوبی منطقه جغرافیایی آذربایجان قوم فراموش‌شده‌ای به حساب می‌آیند، که این امر سبب شده آثار و تاریخ این قوم در راستای هویت و تاریخ‌سازی برای اقوام دیگر، مصادره شود. در این بین برای حل برخی مسائل جدی اتنیکی منطقه تاریخی آذربایجان، بررسی آلبان‌ها در منطقه، در چارچوب اتیمولوژیک و آثار بر جای مانده از آن‌ها، اهمیت بسزایی دارد. در تحقیقی که در برخی مناطق محال دیزمار در منطقه قره‌داغ به عمل آمد، مشاهده گردید چندین روستا، که در همسایگی یکدیگر بودند، با اینکه مسلمان و ترک بودند، اما ردپاهایی از آیین مسیحیت در خود داشتند. اهداف ما در این تحقیق بررسی آثار برجای مانده آلبان‌ها در منطقه دیزمار قره‌داغ بوده است. ابتدا سیری در تاریخ آلبان‌ها خواهیم داشت، سپس ردپای آن‌ها را در قره‌داغ جست و جو خواهیم کرد. ناگفته نماند، که در قسمت تاریخ آلبان‌ها بیشتر از یافته‌های نرگیز علیوا بهره جسته‌ایم. آلبان‌های قره‌داغ را نیز با توجه به منابع، در حوزه اتیمولوژی جای‌نام‌ها بررسی کرده‌ایم.

آلبان‌ها

قبل از ورود اسلام به منطقه آذربایجان، برخلاف آذربایجان جنوب ارس، که جمعیت مسیحی بسیار کمی داشت، جمعیت آذربایجان شمال ارس عمدتاً مسیحی بودند. با این حال، ظهور سلسله ساسانی و دشمنی آنها با مسیحیت، بر موفقیت دو قرنی مسیحیت در آلبانیا سایه انداخت (Θliyev,2017:53). مسیحیت تنها در قرن چهارم، پس از پیروزی‌های امپراتوری روم در خاورمیانه و خاور نزدیک، نزد عموم مردم مقبولیت یافت. ایجاد الفبای آلبان، بهبود خط آلبان، تأسیس مدارس و ترجمه ادبیات مذهبی از سریانی و یونانی به آلبان، نقش عمده‌ای در گسترش و استقرار مسیحیت داشت. در این مدت، حاکمان آلبانیا امتیازات زیادی به کلیسا و روحانیون مسیحی دادند. در کنار دادگاه‌های دربار، دادگاه‌های کلیسا نیز تأسیس شدند، اما از آغاز قرن چهارم، مسیحیت که توسط تزارها، درباریان و اربابان فئودال به عنوان یک دین دولتی پذیرفته شده بود، به یک دین ملی تبدیل نشد و آن‌طور که انتظار می‌رفت؛ در همه جا گسترش نیافت. از این دوره به بعد با پیروزی مسیحیت در امپراتوری روم شرقی، سیاست ساسانیان در قبال اقلیت مسیحی همچون ارمنی و ایبری‌ها که تابع آلبان‌ها بودند؛ تغییر کرد.

از قرن ششم، که سلسله ساسانی در منطقه و مسیحیت در بیزانس قوت گرفت، برخورد دو دین مسیحیت و آتش‌پرستی شدیدتر شد. تضاد منافع امپراتوری‌های بیزانس و ساسانی در واقع مبارزه‌ای بین حوزه نفوذ آتش‌پرستی و مسیحیت بود. از طرفی خزرها

و عشایر کوچ‌نشین شمال نیز منافع خاص خود را در این منطقه داشتند. منابع در دسترس نشان می‌دهند در اوایل سال ۵۵۲ م، زمانی که خسرو انوشیروان برای جنگ با بیزانس آماده می‌شد، خزرها از گذرگاه دربند گذشتند و آلبان را مورد هجوم قرار داده و برخی از کلیساها و اسناد کلیسا را به آتش کشیدند. ساسانیان برای جلوگیری از کوچ‌روهای شمالی، دیوارهای مستحکمی، در امتداد کوه‌های قفقاز بزرگ، در آلبانی ساختند؛ موانع دفاعی بین کوه‌های قفقاز و دریای خزر ایجاد کردند و ارتش بزرگی را در آلبانی نگه داشتند. با این حال، در برخی موارد آلبان‌ها از وابستگی به ساسانیان دست کشیدند.

در این دوره، تغییرات دینی دیگری در آلبانیا ایجاد می‌شود. پس از جلسهٔ دومین در سال ۵۵۱ میلادی، اقامتگاه ایلخانی آلبان‌ها از چولا به قبله منتقل می‌شود. در جنگ ساسانی و بیزانس در سال‌های ۶۰۳ - ۶۰۴ آلبان‌ها به شورش علیه امپراتوری ساسانی دست می‌زنند. این اتفاق هم در سطح کاتولیکوس (پیشوای اسقفان) و هم در سطح شاهزاده رخ می‌دهد. کاتولیکوس آلبانی، ویرو (۵۸۲ - ۶۳۰) شورش ضد ساسانی را رهبری کرد و از پیروان خود خواست، تا از امپراتور نافرمانی کنند. در همان سال خسرو دوم، پادشاه ساسانی، شورش را وحشیانه سرکوب کرده و نخبگان و بزرگان آلبانی را به قتل می‌رساند و سرزمینشان را تاراج می‌کند. با ورود اسلام، با توجه به اینکه آلبان‌ها تابع خلیفه نشدند، سیاست‌هایی که ادامهٔ سیاست ساسانیان بود؛ وضعیت پیچیدهٔ گذشته را بغرنج‌تر می‌کرد؛ به‌گونه‌ای که موضع خاندان اموی در حل مناقشه بین کاتولیکوس‌های آلبانی و ارمنی مؤید این امر است، که پس از فتح آذربایجان، خلافت به طور طبیعی از اقلیت اندک ارمنی برای تقویت موقعیت خود و مخالفت با ترکان آلبانیا، که تابع بیزانس بودند دفاع کرد.

در نگاه به آثار اسلامی برجای مانده از آلبان‌ها، به عنوان مثال از ترجمهٔ کتیبه‌های عربی روی سنگ قبرهای روستای ارود منطقهٔ زنگزور در ارمنستان کنونی، که فاصلهٔ زمانی صد ساله از هم دارند، مشخص می‌شود، که عمروسلیم و افتخار، از فرزندان مسلمانان و اوغوان (اغوان)، در سال‌های ۸۸۳ و ۹۳۶ در اینجا به خاک سپرده شده‌اند. از سوی دیگر عبارت «الاولاد اغوان» در نوشته‌های سنگ قبرها نشانگر قومیت مدفونین می‌باشد. ظاهراً افتخار و عمروسلیم، اجدادشان آلبان تبار بودند و ذکر کردن وابستگی‌های آنان در دوران اسلامی یک سنت بوده است (Nemətova, 1977: 11-13). در این بین بعد از ورود اسلام به منطقه، آلبان‌های روستای کرزان منطقهٔ توووز، که به اسلام روی آوردند؛ آذربایجانی و ترک ماندند، کسانی که به دین مسیحی مانده بودند، به مرور آسیمیله و ارمنی شدند. انقلابیون منطقهٔ زاگاتالا - کاختی نیز تحت تأثیر مسیحیت ارتدوکس، گرجی شدند. البته ناگفته نماند، که در راستای هویت‌تراشی برای آرامنه، آنها توانستند در سال ۱۸۶۰ کلیسای مستقل گنجه‌سر آلبانی را منسوخ و آن را تابع اچمیادزین (اوجموازین) کنند. سال‌های ۱۹۱۰ - ۱۹۱۱، آثار مذهبی و تاریخی متعلق به کلیسای آلبان، تحت عنوان تصمیم شورای مقدس روسیه مبنی بر «از بین بردن اسناد غیر ضروری»، تخریب و از بین برده شدند (Əliyev, 2017: 55).

آلبان‌ها در منطقهٔ قره‌داغ

قره‌داغ از دیرباز شامل هجده پاره محال و متجاوز از هزار روستا و آبادی بزرگ و کوچک بوده، که در این میان می‌توان گفت دیزمار بزرگترین محال قره‌داغ را شامل می‌شود، که از طرف شمال به رودخانه آراز و کشور جمهوری آذربایجان، از طرف جنوب با ناحیه اوزومدیل، از غرب به منطقه مرنند و از ناحیه شرقی به ولایت میشه‌پارا محدود می‌شود. در بررسی و جستجوی محال دیزمار منطقه قره‌داغ، ردپای دین مسیحیت به عنوان یادگار بر جای مانده از آلبان‌ها دیده می‌شود. لازم به ذکر است، که مردم قره‌داغ واژه ارمنی را نه به عنوان اتنیک، بلکه مترادف با دین مسیحیت به کار می‌برند. این مسئله نشان از آن دارد، که به مرور زمان آلبان‌های مسیحی نیز نام ارمنی به خود گرفته‌اند. از طرفی نیز، همان‌گونه که اشاره شد، در سیر تاریخ منطقه، اکثر آلبان‌هایی که مسلمان نشدند، به مرور آسیمیله گشته، ارمنی و یا گرجی شدند و سال‌های ۱۹۱۰ - ۱۹۱۱ آثار و اسناد متعلق به آلبان‌ها، که در دست روس‌ها بود، در راستای هویت‌سازی برای ارمنی‌ها، از بین برده شده، که این امر منجر به دشواری پژوهش در موضوع تاریخ آلبان‌ها گردید. در مرور تاریخ برخی روستاهای محال دیزمار (روستاهای اوردوکون، قشلاق، موجمبار، سهرقه، اعگان) ردپا و آثاری از دین مسیحیت به چشم می‌خورد، که با توجه به دین غالب آلبان‌ها، بررسی این مناطق بسیار اهمیت دارد. ناگفته نماند با توجه به وجود آثار مسیحیت، شکی در باب حضور ترکان آلبان در منطقه نیست. به گونه‌ای که اقلیت کوچک ارمنی‌ها نیز با توجه به مسایل دینی به سرزمین آلبان‌ها آمده بودند و در سرزمین آلبان‌ها زندگی می‌کردند. با روی آوردن آلبان‌ها به دین اسلام، آثار آن‌ها در منطقه، به اشتباه، با نام ارامنه گره خورد و در قسمت جنوبی رود آراز به موضوع آلبان‌ها پرداخت نشد و خلأ اطلاعاتی به وجود آمد.

همان‌گونه که گفته شد، بعد از ورود اسلام، آلبان‌هایی که مسلمان نشده بودند؛ تابع خلیفه نشده و از بی‌زانس پیروی کردند، که این امر سبب شد اکثر حکومت‌های اسلامی برای تقویت موقعیت خود از اندک ارمنی‌ها حمایت کنند. در این بین، در منابع متعلق به دوران صفوی به اسنادی برمی‌خوریم، که گواه حضور آلبان‌ها در قره‌داغ هستند. در آن دوران ارامنه با مشاهده پرداخت وجوه شرعی به مراکز دینی آلبان‌ها در قفقاز جنوبی و حتی جنوب آراز (قره‌داغ) با نفوذی که در دربار صفوی داشتند؛ در صد تغییر این وضع به نفع خویش برآمدند. گزارش‌هایی از پرداخت وجوه شرعی به کلیسای جامع آلبان، از ابتدای دوران صفوی تا پایان این حکومت موجود است. در سندی متعلق به ۱۵۰۷ م، شاه اسماعیل اول صفوی از حکام و عمال اراضی «اران و قره‌داغ و ...» درخواست کرده است، تا مسیحیان این مناطق وجوه شرعی خود را به کلیسای ارمنی تحویل بدهند. این فرمان نشانگر این حقیقت است، که آلبان‌ها در مناطق گفته شده از این امر امتناع ورزیده و وجوه خود را به کلیسای آلبان موسوم به گانزاسار پرداخت می‌کردند (حسینی، ۱۳۹۵: ص ۶۶).

حضور آلبان‌ها در منطقه قره‌داغ را در زمان قیام بابک خرمی (قیام خرمی‌ها و دلاوری بابک در آذربایجان نقطه عطفی در تاریخ آذربایجان محسوب می‌شود و سرآغازی از قره‌داغ دارد). نیز می‌بینیم. حمید نطقی بابک را از برجسته‌ترین شخصیت‌های ترکان

آلبان دانسته است. (نطقی، ۱۳۹۸: ۱۲۴) پناه بردن پیروان بابک به اراضی امپراتوری بیزانس را نیز می‌توان با روابط آلبان‌ها با بیزانس مرتبط دانست. در سال ۸۳۷ م، هنگامی که امپراتور تنوفیلوس به اعراب حمله کرد، در لشکر ۱۰۰ هزار نفری او از طرفداران سابق بابک نیز وجود داشتند (Əliyev, 2017: 65). با این حال، المقدسی حتی در قرن دهم میلادی نیز به وجود مسیحیان آلبان در اصحاب‌الرأس (جمعیت اطراف رود آراز) اشاره کرده است (Vəlixanlı, 1974: 130).

به غیر از مندرجات منابع، در مناطق یاد شده می‌توان با بررسی آثار بر جای مانده و اتیمولوژی جای‌نام‌ها نیز به بررسی این موضوع پرداخت. در این بین باید چندین صومعه در منطقه دیزمار قره‌داغ، در بین جنگل‌ها، از جمله صومعه روستای اوردوکین و آثار برجای مانده از آلبان‌ها مورد بررسی قرار گرفته و به آثار متعلق به آلبان‌ها اضافه شود. به گونه‌ای که با بررسی‌های صورت گرفته از سوی محققین در اراضی آلبان (جمهوری آذربایجان کنونی) مشخص گردیده، که حدود ۲۰ صومعه در این منطقه وجود داشته، که با گذر از دوران اسلامی تا به امروز باقی مانده‌اند. در نتیجه کاوش‌های باستان‌شناسی که در دهه ۱۹۲۰ توسط کمیته باستان‌شناسی جمهوری آذربایجان در روستای میثاری از توابع شاماخی انجام شد، بقایای یک صومعه باستانی آلبان در ۲۰۰ متری روستا کشف شد. در این صومعه تعداد زیادی اتاق با ستون‌هایی وجود داشت، که هفت عدد از آنها باقی مانده و بر روی برج ناقوس ورودی، نقش حک شده شیر (نقوش برجسته)، عقاب دو سر و یک سر نقش بسته است (Əliyev, 2017: 57). بقایای ویرانه‌های برخی از صومعه‌ها در قرون وسطی بازسازی شده‌اند. در این راستا، صومعه قیزیل وانگ در جمهوری خودمختار نخجوان قابل توجه است. سیسیوف که در سال ۱۹۲۸ از این بنا بازدید کرده، می‌نویسد: ۱۸ نقاشی دیواری مذهبی بر روی دیوارهای این بنای تاریخی وجود دارد. (۸ عدد در ستون‌های داخلی و ۱۰ عدد نیز در گنبد قرار دارد). به گفته وی، بنا در قرن پنجم ساخته شده و پایه‌های دیوارهای ویران شده در قرن سیزدهم بازسازی و در قرن هفدهم نوسازی شده است. در حال حاضر شالوده بنا باقی مانده است (Əliyev, 2017: 58).

با نگاه به اتیمولوژی برخی روستاها، با توجه به موقعیت جغرافیایی آنها در منطقه دیزمار، به رد پای ترکان آلبان برمی‌خوریم: اتیمولوژی روستای آغان از همین روستاهای مورد بحث است و آثار آیین مسیحیت را در این روستا می‌توان دید، که بسیار حائز اهمیت است. نام این روستا به لحاظ اتیمولوژیکی با آلبان‌ها در ارتباط می‌باشد، به گونه‌ای که آلبان‌ها در منابع به صورت «آوان»/«alvan». «آغان»/«ağvan» نیز آمده‌اند. (چاپلی، ۱۳۸۳: ۳۸) البته ناگفته نماند که در نگاه به منابع، در دیوان الغات الترتک کاشغری از کلمه «اوغان»/«oğan»/«اوغان» بحث‌هایی شده است. (صدیق، ۱۳۸۴: ۱۱۵) روستای آوان نیز که در همجواری روستای آغان جای گرفته، با توجه به منابع، در کنار سایر معانی، با ترکان آلبان مرتبط می‌باشد. در بحث معنی روستای آوانسر نیز باید خاطر نشان کنیم که از دو کلمه «آوان» + «سر»/«sər» تشکیل شده است که «سر» شکل دیگری از «sar» بوده و به معنی محکم و استوار می‌باشد. این واژه را در مناطق مختلف آذربایجان و آسیای میانه می‌توان مشاهده کرد. (چاپلی، ۱۳۸۳: ۱۳۸) واژه

«سیر» (SİR) نیز به معنی روشنایی و رنگ روشن در زبان ترکی قدیم به کار رفته است، (چاپلی، ۱۳۸۳: ۱۵۸) که در رابطه با وجه تسمیه «آوانسر» قابل ملاحظه می‌باشد، چرا که در برخی منابع به صورت «آوانسیر» (avansir) نوشته شده است. اتیمولوژی کلمه «ایزاوان» نیز شبیه به کلمه آوان بوده و از دو کلمه «ایز» + «آوان» (iz/āvan) تشکیل شده و در کنار معانی دیگر معنی «جای پای آلبان‌ها» به خود می‌گیرد. (اسماعیل جفرلی، ۱۳۸۹: ۴۶۷) در آخر نیز لازم به ذکر نیز می‌باشد، که ما در بررسی رد پای آلبان‌ها به قبرهایی با خط ارمنی برخوردیم، که حکایت از حضور آن‌ها در این مناطق داشت، که قدیمی‌ترین آن‌ها متعلق به سال ۱۸۶۶ میلادی بود.

نتیجه:

برای حل برخی مسائل اتنیکی مهم منطقه تاریخی آذربایجان، بررسی آلبان‌ها در منطقه، در چارچوب اتیمولوژیک جای‌نام‌ها و آثار بر جای مانده از آن‌ها، اهمیت بسزایی دارد. آلبان‌ها قبایلی ترک بودند، که در منطقه قفقاز زندگی می‌کردند. در قسمت جنوبی رود آراز به موضوع آلبان‌ها پرداخته نشده و خلأ اطلاعاتی وجود دارد. این امر سبب شده آثار و تاریخ این قوم در راستای هویت و تاریخ‌سازی برای اقوام دیگر مصادره شود. به گونه‌ای که در سال‌های ۱۹۱۰ - ۱۹۱۱، آثار مذهبی و تاریخی متعلق به کلیسای آلبان، تحت عنوان تصمیم شورای مقدس روسیه مبنی بر «از بین بردن اسناد غیر ضروری» تخریب و از بین برده شد. از طرفی می‌توان گفت بعد از ورود اسلام آلبان‌هایی که به اسلام روی آوردند؛ آذربایجانی و ترک ماندند، اما اکثر آن‌هایی که مسیحی مانده بودند، به مرور آسیمیله و ارمنی شدند و یا تحت تأثیر مسیحیت ارتدوکس گرجی قرار گرفتند. از طرفی نیز با نگاه به آثار آلبان‌های مسلمان، آشکار می‌شود که طی سالیان متمادی قومیت آلبان‌ها حفظ و تحت عنوان «اولاد الاغوان» به کار می‌رفته است. بعد از ورود اسلام، آلبان‌هایی که مسلمان نشده بودند؛ تابع خلیفه نشده و از بیزناس پیروی کردند، که این امر سبب شد همانند ساسانیان، اکثر حکومت‌های اسلامی برای تقویت موقعیت خود از اندک ارمنی‌ها حمایت کنند. با نگاه به منابع نیز دیده می‌شود، بابک خرمی که سرآغازی از قره‌داغ داشت، آلبان تبار بود و پیروان او نیز بعد از مرگش به بیزناس پناه می‌بردند. در دوران صفوی نیز شاه اسماعیل برای مقابله با آلبان‌ها، بخصوص آلبان‌هایی که در منطقه قره‌داغ حضور داشتند، از ارامنه حمایت کرده است، که این امر نشان از حضور آلبان‌ها در منطقه قره‌داغ دارد و حتی المقدسی، جغرافی‌دان سرشناس نیز به حضور آلبان‌ها در اطراف رود آراز اشاره می‌کند. در این بین چندین صومعه در منطقه دیزمار قره داغ، در بین جنگل‌ها، از جمله صومعه روستای اوردوکین و آثار برجای مانده از آلبان‌ها مورد بررسی قرار گرفته و به آثار متعلق به آلبان‌ها اضافه شده است. در اراضی آلبانیا (جمهوری آذربایجان کنونی) چندین صومعه و آثار تاریخی توسط محققین جمهوری آذربایجان مورد بررسی قرار گرفته است. از طرفی نیز با نگاه به اتیمولوژی روستاهایی همچون آوان، اعگان، آوانسر، ایزوان و چندین روستای دیگر، با توجه به موقعیت جغرافیایی آنها در منطقه دیزمار، به رد پای ترکان آلبان برمی‌خوریم.

منابع:

- سجّاد حسینی، فصلنامه پژوهش‌های تاریخی (علمی - پژوهشی) معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان: سال پنجاه و دو، دوره جدید، سال هشتم، شماره سوم (پیاپی ۳۱)، ۱۳۹۵
- حمیدنطقی، باشلانغیج، کوچورن حسن مجیدزاده (ساوالان)، تهران: وارلیق درگیسینین ضمیمه سی، ۱۳۸۹
- صمد چایلی، نگاه‌های به واژگان اساطیر آذربایجان، تبریز، اختر، ۱۳۸۳
- کاشغرلی محمود، دیوان‌الغات‌الترک، ترجمه دکتر حسین محمدزاده صدیق، تبریز، اختر، ۱۳۸۴
- اسماعیل جفرلی، فرهنگ لغت ترکی، تبریز، احرار، ۱۳۸۹
- Nərgiz Ağasəlim qızı Əliyeva, Azərbaycanca İslam mədəniyyəti (VII-XIII əsrin əvvəlləri), Bakı: Elm və təhsil, 2017
- M.Nemətova, M.Heydərov, Nadir tapıntı Bakı: "Elm və həyat" yurnalı, 1977
- Vəlixanlı N.M, IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı: Elm, 1974

On Ararat an Armenian Movie

Dr. Abbassali Ahmadoghlu

Email:

arazahmadoghlu@gmail.com

Affiliation:

English Literature PhD

ABSTRACT: Art and literature have always been applied as a favorite way of conveying human experiences through centuries to next generations. However, sometimes they have been not used as art for art's sake. Utilitarian literature and art have usually been abused to misrepresent facts and real human history. World War I was a catastrophic disaster for the whole world, especially for the Muslim people living in the Ottoman empire territory and neighboring regions. Since then the separated small countries have been suffering periodical catastrophes afterword. Literature and art, consequently, were affected by them. According to the attitude of the literary figures and artists toward those historical experiences and human sufferings, their productions have tried to be effective on the world's attitude toward those events. Ararat is one of them. It is an Armenian movie that was produced in Canada and won 2003's Canadian Film Festival first prize. The main character of this movie is an Armenian young boy who travels to the city of Van in Türkiye and remember his nation's past experiences during World War I in the city, according to the producers' point of view. The main episodes are the flashbacks to the war between Armenian people and Turkic troops in Van through which war crimes are depicted to arouse the audience's hatred toward Turks in the world. The film producers have inefficiently tried to produce a show through which make the world believe that there has been a genocide by Turkic troops against Armenian people living in the region during World War I. While western world is trying to condemn all hate speeches toward other races, ethnicities and nations around the world, the production of such a film in a country which obviously declares herself as one the most democratic countries in the world does not seem so appropriate to their democratic slogans. Through this essay the researcher will try to analyze it and depict some facts that the producers have tried to misrepresent. Because it is a movie that has dealt with the relationship between the Ottoman Empire and the Armenians living in the territory before World War I.

KEY WORDS: Ottoman, Turks, Azerbaijan, Armenia, Ararat

CITATION (APA): Ahmadoghlu, A (2023). On Ararat an Armenian Movie. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 01, autumn 2023.

Ararat Erməni Filmi

Dr. Abbassəli Əhmədovlu

E-poçt:

arazahmadoghlu@gmail.com

Mənsubiyyət:

İngilis ədəbiyyatı üzrə fəlsəfə
doktoru

ÖZƏT: İncəsənət və ədəbiyyat həmişə insan təcrübələrini əsrlər boyu gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün sevimli bir vasitə kimi tətbiq edilmişdir. Ancaq bəzən bu, sənət xatirinə sənət kimi istifadə olunmur. Faydalı ədəbiyyat və incəsənət adətən faktları və həqiqi bəşər tarixini təhrif etmək üçün sui-istifadə olunub. Birinci Dünya Müharibəsi bütün dünya üçün, xüsusən də Osmanlı imperiyası ərazisində və qonşu bölgələrdə yaşayan müsəlman xalqlar üçün fəlakətli bir savaşı oldu. O vaxtdan bəri ayrılmış kiçik ölkələr vaxtaşırı fəlakətlərə məruz qalırlar. Ədəbiyyat və incəsənət, deməli, onların təsiri altına düşdü. Ədəbiyyat və sənət adamlarının həmin tarixi təcrübələrə, bəşəri iztirablara münasibətinə görə, onların əsərləri dünyanın həmin hadisələrə münasibətində təsirli olmağa çalışıb. Ararat da onlardan biridir. Bu, Kanadada istehsal olunmuş və 2003-cü ildə Kanada Film Festivalının birinci mükafatını qazanan erməni temalı filmidir. Bu filmin baş qəhrəmanı Türkiyənin Van şəhərinə səyahət edən və prodüserlərin fikrincə, öz millətinin Birinci Dünya Müharibəsi zamanı şəhərdə yaşadıklarını xatırlayan erməni gəncidir. Əsas epizodlar Van'da erməni xalqı ilə Osmanlı qoşunları arasında baş verən müharibənin füsunkar xatirələridir ki, müharibə cinayətləri tamaşaçılarda dünyada türklərə qarşı nifrət oyatmaq üçün təsvir edilir. Filmin prodüserləri Birinci Dünya Müharibəsi illərində Osmanlı qoşunları tərəfindən bölgədə yaşayan erməni xalqına qarşı soyqırım törətdiyinə dünyanı inandıran bir şou hazırlamağa səmərəsiz çalışıblar. Qərb dünyası digər irqlərə qarşı bütün nifrət xarakterli çıxışları pisləməyə çalışarkən, dünyanın müxtəlif yerlərindəki etnik və millətlərin ararsında, özünü dünyanın ən demokratik ölkələrindən biri elan edən bir ölkədə belə bir filmin çəkilməsi onların demokratik şüarlarına o qədər də uyğun görünmür. Bu məqalə vasitəsilə tədqiqatçı onu təhlil etməyə və istehsalçıların təhrif etməyə çalışdığı bəzi faktları təsvir etməyə çalışacaq. Çünki Ararat Birinci Dünya Müharibəsindən əvvəl Osmanlı İmperiyası ilə o ərazidə yaşayan ermənilərin münasibətindən bəhs edən bir filmidir.

AÇAR SÖZLƏR: Osmanlı, türklər, Azərbaycan, Ermənistan, Ararat

CITATION (APA): Əhmədovlu, A (2023). Ararat Erməni Filmi. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 01, payız 2023.

Ararat'ta bir Ermeni Filmi

Dr. Abbassali Ahmedoğlu

E-posta:

arazahmadoghlu@gmail.com

Üyelik:

İngiliz Edebiyatı Doktoru

ÖZET: Sanat ve edebiyat, insanlığın yüzyıllar boyunca edindiği tecrübeleri gelecek nesillere aktarmanın en sevilen yolu olarak her zaman başvurulmuştur. Ancak bazen sanat için sanat olarak kullanılmamışlardır. Faydacı edebiyat ve sanat genellikle gerçekleri ve gerçek insanlık tarihini yanlış tanıtmak için istismar edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı, başta Osmanlı İmparatorluğu toprakları ve komşu bölgelerde yaşayan Müslüman halklar olmak üzere tüm dünya için büyük bir felaketti. O zamandan bu yana, ayrılmış küçük ülkeler periyodik felaketlerle karşı karşıya kalıyor. Dolayısıyla edebiyat ve sanat da bunlardan etkilendi. Edebi şahsiyetlerin ve sanatçıların bu tarihi tecrübeler ve insanlığın acılarına karşı tutumlarına göre üretimleri, dünyanın bu olaylara karşı tutumu üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Ararat da onlardan biri. Ararat, Kanada'da çekilmiş ve 2003 Kanada Film Festivali birincilik ödülünü kazanmış bir Ermeni filmidir. Bu filmin ana karakteri, yapımcıların bakış açısına göre Türkiye'nin Van şehrine seyahat eden ve burada halkının Birinci Dünya Savaşı sırasındaki geçmiş deneyimlerini hatırlayan Ermeni bir genç çocuktur. Ana bölümlerde Van'da Ermeni halkı ile Türk birlikleri arasındaki savaşa dair geri dönüşler yer alıyor ve bu savaş suçları izleyicide dünyada Türklere karşı nefreti uyandırmak amacıyla tasvir ediliyor. Film yapımcıları, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk birliklerinin bölgede yaşayan Ermeni halkına karşı soykırım yaptığına dünyayı inandıracak bir gösteriyi verimsiz bir şekilde yapmaya çalıştı. Batı dünyası ise diğer ırklara yönelik tüm nefret söylemlerini kınamaya çalışıyor. Dünyanın her yerindeki etnik kökenler ve uluslar içinde, kendini dünyanın en demokratik ülkelerinden biri olarak ilan eden bir ülkede böyle bir filmin çekilmesi, demokratik sloganlarına pek uygun görünmüyor. Bu makale aracılığıyla araştırmacı onu analiz etmeye ve yapımcıların yanlış tanıtmaya çalıştığı bazı gerçekleri tasvir etmeye çalışacaktır. Çünkü Ararat Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti ile bölgede yaşayan Ermenilerin ilişkilerini konu alan bir film.

ANAHTAR KELİMELER: Osmanlı, Türklere, Azerbaycan, Ermenistan, Ararat

CITATION (APA): Ahmedoğlu, A (2023). Ararat'ta bir Ermeni Filmi. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 01, sonbahar 2023.

در آارات یک فیلم ایرانی

چکیده:

هنر و ادبیات همواره به عنوان روشی مورد علاقه برای انتقال تجربیات بشری در طول قرن‌ها به نسل‌های بعدی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. با این حال، گاهی اوقات از آنها به عنوان هنر برای هنر استفاده نشده است. معمولاً از ادبیات و هنر فایده‌گرا برای ارائه نادرست حقایق و تاریخ واقعی بشر سوء استفاده شده است. جنگ جهانی اول یک فاجعه فاجعه بار برای تمام جهان، به ویژه برای مردم مسلمان ساکن در قلمرو امپراتوری عثمانی و مناطق مجاور بود. از آن زمان کشورهای کوچک جدا شده متحمل فجایع دوره ای متوالی شده اند. ادبیات و هنر، در نتیجه، تحت تأثیر آنها قرار گرفت. با توجه به نگرش اهالی ادب و هنرمندان به آن تجربیات تاریخی و مصائب بشری، تولیدات آنان سعی کرده است در نگرش جهانیان به آن رویدادها مؤثر باشد. آارات یکی از آنهاست. این فیلم یک فیلم ارمنی است که محصول کانادا بوده و جایزه اول جشنواره فیلم کانادا در سال ۲۰۰۳ را از آن خود کرده است. شخصیت اصلی این فیلم پسر جوان ارمنی است که به شهر وان در ترکیه سفر می کند و تجربیات گذشته ملت خود در طول جنگ جهانی اول را در این شهر به یاد می آورد. اپیزودهای اصلی، فلاش بک های جنگ بین مردم ارمنی و سربازان عثمانی در وان است که از طریق آن جنایات جنگی به تصویر کشیده می شود تا نفرت مخاطب را نسبت به ترک های جهان برانگیزد. تهیه کنندگان فیلم به طور ناکارآمد سعی کرده اند نمایشی تولید کنند که از طریق آن جهان را به این باور برسانند که در طول جنگ جهانی اول یک نسل کشی توسط نیروهای ترک علیه ارمنی های ساکن در منطقه صورت گرفته است. ساخت چنین فیلمی در کشوری که آشکارا خود را در میان اقوام و ملل سراسر جهان، یکی از دمکراتیک ترین کشورهای جهان معرفی می کند چندان مناسب شعارهای دموکراتیک آنها نیست. محقق از طریق این مقاله سعی خواهد کرد آن را تجزیه و تحلیل کند و حقایقی را به تصویر بکشد که تولیدکنندگان سعی در ارائه نادرست آنها داشته اند. چرا که آارات فیلمی است که به رابطه امپراتوری عثمانی و ارمنی های ساکن در این سرزمین قبل از جنگ جهانی اول می پردازد.

کلمات کلیدی: عثمانی، ترک، آذربایجان، ارمنستان، آارات

استناد (آپا): احمد اوغلو، ع (۲۰۲۳). در آارات یک فیلم ارمنی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۱، پاییز ۲۰۲۳.

دکتر عباسعلی احمد اوغلو

ایمیل:

arazahmadoghlu@gmail.com

وابستگی:

دکتری ادبیات انگلیسی

INTRODUCTION:

Thou murdered! Why didst thou murder,

Till to be murdered again the one who murdered thee?¹

Jalal Al-Din Rumi (1207 – 1273)

Only about 18 kilometers away from **Urmia**, in **Azerbaijan**, there is a village called **Balanuş** (**Balanush**) that some local people refer to it as “The Global Village” because of its ethno-religious texture. The majority of the native people living in the village have been Azerbaijani Turks who are Shiites, and some of them “Ahli-Haq” who consider Imam Ali as their godlike leader. On the other hand, there are a few Armenians, Assyrians, and recently added Kurdish families. Muslims in other parts of the country do not let any other religious followers to enter their rites and rituals. However, the people in Azerbaijan, and specially this village, never mind it. So, they have been living in peace and mutual love and respect for centuries. And this quality of life has been the dominating atmosphere in Azerbaijan. Even now Urmia itself is a multicultural city in which the Azerbaijani ethnicity as majority is living in peace with previously called ethno-religious minorities. Moreover, there are some Armenians in **Tabriz**, the **central city of Azerbaijan**, living in peace, complete freedom, and in an environment like their own independent country.

One of the most outstanding characteristics of **Turkic nations** is that they love guests and strangers. They have always preferred their guests even to their own family members. Their tables have been laid waiting for their guests and their family members have been serving them.

---

¹ Translated by the writer of this article.

Their doors and their warm bosom have always been open to their guests. They have had formal feasts called "Yığma" after which the comers could take any food remaining on the tables. On the other side, unfortunately, there have always been people who do not deserve it. Therefore, history or dealing with it is something that the modern human should approach it cautiously and really carefully. Impartial dealing with a region's history and ethnography needs a thorough contemplation through the whole historical context as an inseparable unity.

There used to be a kind of equilibrium in the strategic region of **the Caucasus** and the **Middle East** before the **industrial revolution** and the increasing need for energy and raw material. The gluttony of the industrial countries, and their melancholy of leading, and therefore, exploiting the whole world brought the tragic disasters of the two World Wars and their subsequent catastrophes. They abused human's ignorance, emotions, sensations, beliefs, and values to reach what they wanted. And the world now we are living in it is the outcome of their deeds. Hatred, cynicism, and revenge are going to be the domineering trend and international sensation. On the other hand, unfortunately, the contemporary mass media has become a common tool for deteriorating the facts, specially the historical ones. And the utilitarian approach toward art and movies has become a fashionable trend, on the price of sacrificing its aestheticism.

TEXT:

Recently I saw an **Armenian movie**, *ARARAT*, which made me to comment on it. It is a Robert Lantos film written and directed by **Atom Egoyan**, in Serendipity Point Film and Ego Film Arts companies, Canada, in 2002. The movie tries to illustrate what *they say* happened to the ethnic group that once used to live in the city of **Van** in **Turkey**, which now the Kurds claim their ownership on it since Adam and Eve. And both of them have made pyramids older and larger than the pyramids of Egypt there. According to the documents "*the inhabitants*

numbered fifty thousand, three-fifths of whom were Armenians, two-fifths Turks"² then in early 20th century. The movie starts with a photo of a young boy and his mother which is going to be an outstanding work of art for Armenians by the same boy who becomes an artist after moving to the United States, **Arshile Gorky** – "(1904-1948), Armenian-born American painter, whose work combined geometric abstraction and quasi-figurative surrealism, and who acted as a major link between European surrealism and United States abstract expressionism. Gorky was born Vosdanig Manoog Adoian at Khorkom, Van, in Turkey. Between 1946 and 1948, just as Gorky emerged as one of the most important artists in the United States, he experienced a series of personal tragedies that ended in his suicide".³ The movie producers later add in the movie this character after a lot of studying, because his last name reminds the audience Maksim Gorki "also Gor'kiy, pseudonym of Aleksei Maksimovich Peshkov (1868-1936), Soviet novelist, playwright, and essayist, who was a founder of socialist realism. Although known principally as a writer, he was also prominent in the Russian revolutionary movement".⁴ Postscript edition of Gorky's character has various goals, but one of them could be tying a rope to the trigger of the Russian audience's emotions. In the meantime, the photo of Arshile Gorky with his mother symbolizes **Madonna and the son**. So from the first scene the movie nails down **Christianity's** flag on the background and persuades the Christian audience's sympathy toward their "insulted values" during the movie. Later in it, Raffi says: "This is it, mom. Madonna and the child . . . in the island of Akhtimar where all began."

The Crucifixion scene carved on stone on the painter's desk is more outstanding than anything else there. It represents and emphasizes Christianity and what is going to happen to Christians not Armenians. The vast use of the symbol of cross, "*willfully destroyed*" not ravaged by time

² THE AMERICAN MISSION AT VAN : NARRATIVE PRINTED PRIVATELY IN THE UNITED STATES BY MISS GRACE HIGLEY KNAPP (1915). <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/bryce/a02.htm#II>

³ Microsoft Encarta 2006. © 1993-2005 Microsoft Corporation.

⁴ Ibid.

churches, Christian **Trinity** – “Dad, you, and me” – and Christian art reinforces the idea that the director tries to convince the audience that what is going to happen in the movie is what happens to Christianity on the whole, and therefore to irritate their collective subconscious and arouse their worldwide sympathy. From the starting point the movie looks more like **Crusades** than a movie. It is accompanied by Azerbaijani folk music which is a factual witness of Azerbaijani dominating culture and its adaptation by their Armenian guests – the instruments **Balaban** and **Tar** are inseparable and main instruments in **Azerbaijani national music**. Then it shifts to another scene in which an old man – Edward Saroyan, the character as a film director in the movie, starring Charles Aznavour – with a far look on his face dreaming **Mount Ağrı**, Ararat in Armenian. The old man has pomegranate and tries to bring it in through the customs office, but David, the officer – Christopher Plummer – does not allow. Pomegranate is the symbol of blood in the local culture. The third scene introduces Raffi⁵, a young drug addict Armenian boy who comes out a drug runner at the end of the movie, his mother Ani (Arsinée Khajjian), and his girlfriend Celia (Marie-Josée Croze) who is really his step-sister in a party in Canada. He is reading a poem in Armenian which is a popular Azerbaijani folk tale that is another witness to their intermingled cultures and the fact that they used to live in peace in small ethnic groups among Turkic nations in the region. The accompanying music at the party is the famous Azerbaijani song “**Sarı Gəlin**” (The Blond Bride), but it does not have Azerbaijani soul and spirituality.

The other scene introduces David’s family and their guest Ali, Elias Koteas, a Greek-Canadian actor who is cunningly depicted in the movie as Turkic-Canadian. The director uses an innocent child through a classical praying scene at the meal to induce just from the first moment that

---

⁵ Raffi is the pen name of the most renowned Armenian novelist of late 19th and early 20th centuries, Hakob Melik-Hakobian. His novels include: Jalaeddin (1878), Khent (1880), Davit-Bek (1881-1887), and Samuel (1888).

"Ali does not believe in God". Consequently, Jevdet Bay, the character that Ali plays his role in the movie, does not believe in God. So he is bad and what horrible sins he can commit! The idea is reinforced again through the movie at the museum. A group of children are looking at a painting in which two nude boys are warming themselves in front of the fire after bath. At the same time Ali enters and shows his real personality by his homosexual and discourteous behavior with his friend. In the meantime, the director again uses some innocent school boys who ask Ali if he is going to take the bad guy's or the good guy's role. Ali emphasizes that he is going to take "a very, very bad guy's role". Then he terrifies the children there. The way that the movie depicts Jevdet Bay's character is the obvious outflow of the playwright's cynicism toward humanity and his hatred toward other nations. The major *theme* of the movie is *hatred*. Therefore, comparing the movie with **Homer's Iliad** and the movie "TROY" based on it – through which the author's respect toward both *Achilles* and *Hector* arouses the reader's respect toward Homer and his worldview – makes ARARAT a cynical scene of Mr. Egoyan's one-sided hatred against Turkic nations. If the grand style and sublimity of Homer's work have made it eternal, Mr. Egoyan's one-sided view and hatred will make even the next generation Armenians to forget and ignore his misleading hyperboles.

Then the movie continues with Ani's conference on Arshile Gorky and her interpretations of Armenian history during which Celia interrupts her trying to take out Raffi arousing the audience's sympathy on his poor mother. Then they continue the movie with a porno scene and the argument on his father's quality of death preceding his mother's objection to his drug taking. Following it Edward declares "the Armenians' ownership of Mount Ararat" and a book is directly introduced to the audience: "*An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and War, by Clarence Douglas Usher, published in New York, in 1917*". The first stronghold, Christianity, was introduced in the beginning, and the second one can be nothing but the super power of the U. S. and her community. When the American physician in

the movie tells Jevdet Bay: “We are under protection of the government of **the United States of America** ... Our premises are part of the United States of America ...,” he takes forward the American public sensations and sympathy toward their citizen who is under oppression by Turkic army then. Specially Jevdet Bay’s way of ridiculing “...The United States of America ...” is meant to be another turn to the screw. The American flag carried by young Arshile Gorky and the praying ceremony in which the American physician is praying to God among other Armenians is another worn-out cliché abusing Christian belief to persuade the Christian community to accept the idea of “genocide”.

After that, Arshile’s mother appears in a scene with her son. Her persona has been chosen appropriately, and by the way Ms. Lousnak Abdalian, by her suitable appearance and facial expressions fulfills the job well. She is innocent like all mothers around the world who have suffered the catastrophes of war. She plays her motherly role of teaching and training the next generation. However, mothers should be careful of what they teach their next generation. If they teach hatred and revenge, they will indirectly be responsible for the hidden fire of the prejudice. In spite of this, she has a message to the world by telling her son: “If the Turks capture you, you will never give up your faith. **You will never forget your mother tongue.** If you survive, it will be to tell this story.” This is a universal message for the colonized people who their mother tongue is being threatened by repression, discrimination, assimilation, lack of educational system and native mass media. Specially this could be a good message for more than **35,000,000, Azerbaijanis** who are deprived of the natural law of education, media, and many other benefits of citizenship and natural rights in their own home, in the country where about **130,000, Armenians**⁶ enjoy the bliss of native education in their schools and up to Master Degree of Armenian language and literature in Tehran and Isfahan Universities in Iran,

⁶ Page 1, No 1008, IRAN DAILY, November 21, 2000.

because according to secretary of the Armenian Episcopal Council, Ysaei Abrahamian “*the Iranian nation has always been a top supporter of the Armenian people. From the historical point of view, the Iranian government was the first in the world to officially recognize the government of Armenia*”⁷. What a haste without any hesitation! Moreover, the leader of the eastern Assyrian and Chaldean Church, Patriarch Denkha, has told: “Religious minorities living in Iran, including Assyrians, enjoy equal political and social rights with Muslims”.⁸

When Jevdet Bay’s soldiers and “*their wild allies, the Kurds*”⁹, arrest young Arshile Gorky and his friend, Sevan, there are two Kurdish soldiers who take away his friend to torture him while he is screaming and crying. The scenery of city ruins and the dead people scattered around with a doll’s head on a spear against a wall looks the most artificial part of the special effects. The use of Kurdish soldiers with their ethnic cloth reinforces the idea that Armenians consider the whole Muslim community as their enemy, and there is no difference between Turkish or Kurdish enemies, as they confess: “*There is no class of Mohammedans that can be exempted from blame*”¹⁰. So this could be a lesson to the Kurdish ethnic community and people who are Muslims and have lived in the region intermingled with their Turkish brothers for centuries. I hope Armenians have not forgotten the crimes they have committed in Turkey and Azerbaijan with their allied Russian brothers when they invaded Azerbaijan and Van and consequently Jevdet Bay and his forces retreated during the same period. The crimes that they have committed then still remain in the people’s memory, because some of the grandparents who were the eyewitnesses of those crimes have depicted the facts that they have suffered to their next generations. On the other side, the crimes that Armenians have done in Qarabag,

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/bryce/a02.htm#II>

¹⁰ <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/bryce/a04.htm#IV>, 27. URMIA : STATEMENT BY THE REV. WILLIAM A. SHEDD, D.D., OF THE AMERICAN (PRESBYTERIAN) MISSION STATION AT URMIA ; COMMUNICATED BY THE BOARD OF FOREIGN MISSIONS OF THE PRESBYTERIAN CHURCH IN THE U.S.A.

Khojali, Agdam, Shusha, and the regions which they have invaded in 1992 are still new wounds on our face of honor. The readers can refer to the related documents in different websites, for example www.khojaly.net, or <http://www.visions.az/history,137/>.

Azerbaijani and Turkish nations are not forgetful. Contrarily, they are simply forgiving and not opportunist revenge seekers. One of the main differences between them is this that Turkic nations have not tried to be the early bird to catch the warm. As I told already the Armenian minority life in welfare and total freedom among the majority of Azerbaijanis in Urmia, Tabriz, Tehran, and today Turkey should be an outstanding evidence for the world that Turkic people have always been kind, generous, and forgiving toward them.

The movie reaches its climax during the discussion between Ali, Edward, and Raffi questioning if there has ever been such genocide. Ali's hatred of Jevdet Bay's character is the hatred of the audience of the movie toward him. Raffi confesses: "After watching your (Ali's) play I could perceive my father's feelings when he killed that Turkish diplomat". He used to think his father was a terrorist, and therefore now that he has understood him the audience and the world should understand that Raffi's father was not a terrorist but a real hero. The movie producers try to convince that Ali and people like him do not know anything about the history, so it does not worth discussing it. Raffi compares Armenians with Jewish people in Germany and the Turks with **Adolf Hitler**. They want to make their movie something like the **Schindler's List**. However, they themselves know that there were many differences. Jewish people did not fight with others and they did not betray their own country helping the invaders. It was Adolf Hitler's psychopathic view toward the world and his fascist theory of pure and superior German race that led to such a disaster. But here as the movie producers try to show and approve that the fight between Armenians and Turkish army is "*an amazing self-defense*" not a real war through which deceived Armenians help the invaders and betray their own country. According to what

the American physician has written in his mentioned book he writes a letter to send it to the Americans or any foreign council telling them: *"There is an internal trouble in Van ..."* to get help in the movie. The question here is "What was the reason and motivation of such a trouble?" The answer is obvious: it was not "an amazing active self-defense" – as Raffi says – in fact, it was the Armenians who helped the invaders – *"In April the Van campaign of the Russians, with the aid of Armenian volunteers, began."*¹¹ – and killed their own country people. According to documents offered by foreign elements, who themselves were sympathizing Armenians and even supporting them, Armenians *"not only rose in rebellion, occupying a number of important towns, including Van, but extended important help to the Russians in the latter's campaign in the Caucasus"*.¹² Therefore, in Anatolia and neighboring places it was the Armenian ethnic who forgot their brotherly life in the bosom of their Turkic landlords and betrayed their own country. Raffi confesses that "Armenia was historically part of Turkey," so, anyhow they were the citizens of Turkey and Azerbaijan. So, they should be afraid of what Wikileaks did these days. If one day their plot with other countries comes out and the historical documents are published for the public in the world, there will not be any bridges left behind. For the moviegoers who have seen movies like Schindler's List it is not necessary to discuss the technical characteristics of ARARAT like its run-of-the-mill performance or acting, the story, music composition, lighting, special effects, sound effects, and its flashback techniques. The movie is exactly an average film-within-the-film through which Saroyan's film scenes frame the graphic scenes of the hyperbolized deteriorated history. In addition, it is contrasted with roughly shot camcorder scenes of lake Van and Mount Ağrı in Turkey taken by Raffi. But the most ridiculous scenes are the ones that in one of them Turkish soldiers are lashing nude

---

¹¹ Ibid

¹² <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/bryce/a02.htm#1>, 1. DESPATCH FROM MR. HENRY WOOD, CORRESPONDENT OF THE AMERICAN "UNITED PRESS" AT CONSTANTINOPLE ; PUBLISHED IN THE AMERICAN PRESS, 14th AUGUST, 1915.

women and enforcing them to dance at the same time and finally burn them. By the way, in order to boost the irritation of the audience they use a German woman as eyewitness. And the other one is where when "Turkish soldiers are massacring Armenians around the lake in the movie", simultaneously a Turkish soldier is raping an Armenian woman on a cart while she is holding her daughter's hand and the girl is under the cart. These scenes remind the class of some chauvinist Russian cinema in which it was an old cliché that was used to condemn "Capitalism" and western world during the cold war period, the doctrine that Armenians approve through this film that they have been the really good pupils of it.

The outcome of chauvinistic hatred toward others brings agony as the one that has been depicted thoroughly on Arshile's face and explained the reason of his suicide after symbolical covering of his mother's hands on the painting. The neighboring nations should be the judge themselves and consider their own gain and loss. If they try to deteriorate the history to create their melancholic dreamy kingdoms as Raffi dose in this pure Armenian cliché, they will be the real loser of the modern world with daily-updated-modern thoughts. Raffi says: "There is nothing here to prove that anything happened". If there were any minimal proof, the American and other western world representatives and holocaust scholars could find it in Turkey. Why are there mass murder burial places today in Baku and other cities in Azerbaijan? It is obvious that the mass murder documents show that it was Armenians who massacred Azerbaijanis. Azerbaijanis are peaceful people and they have proved it by their patience since 1992. Armenians should not take their tolerance for granted, instead they should appreciate it and try to compensate the damages they have done to the territories they have occupied or at least quit it.

CONCLUSION:

Ararat is an Armenian movie which had inefficiently tried to misdirect the real history of the region. The world we are living in it nowadays needs peace and tranquility even more than before. It is facing natural disasters, and catastrophes human beings themselves have been responsible for. The problems our world is facing with, such as pollution, global warming, rain forests destruction, drug trafficking, hunger, homeless people, unemployment, and overpopulation, need tolerance and cooperation between nations. These problems know no color, no race, no religion, or no various cultures. So misdirecting the history and seeking for revenge by blowing its fire is a waste of time and energy for the whole world and what the blowers will suffer even more. The realistic approach is to accept one's historical mistakes and trying not to repeat them. Human beings need to appreciate the life today and its bliss instead of looking for any irrational meanings out of it.

REFERENCES:

- THE AMERICAN MISSION AT VAN: NARRATIVE PRINTED PRINTELY IN THE UNITED STATES BY MISS GRACE HIGLEY KNAPP (1915).
<http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/bryce/a02.htm#l1>
Microsoft Encarta 2006.1993-2005 Microsoft Corporatin.
- IRAN DAILY, 1008, 21,2000.
<http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/pryce/a02/htm#l1>
<http://net.Lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/pryce/a04/htm#l1> V 27. URMIA:STATEMENT BY THE REV. WILLIAM A . SHEDD, D. D.,OF THE ---
- AMERICAN (PRESBYTERIAN) MISSION STATION AT URMIA , COMMUNICATED BY THE BOARD OF FOREIGN MISSIONS OF THE PRESBYTERIAN CHURCH IN THE U.S.A.
<http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/bryce/a02/htm#l1>,1.DEsPATCH FROM MR. HENRYWOOD, CORRESPONDENT OF THE

Mehdi Hasani

Email: mehdi.hasani.ar@gmail.com

Affiliation:

Researcher of history and ancient languages

Analysis of Sheikh Safi-ad-din

Ardabili's poems and their importance

ABSTRACT: In this research, we are trying to reject Kasravi's claim that Sheikh Safi's poems are Azeri based on the Selseletolnasab manuscript. Then we try to show how the importance of the old dialect of Gilan was found by Sheikh Safi and Turkish Sufis of Azerbaijan, considering the importance of Sheikh Zahid Gilani. Investigations show that all investigations conducted in these couplets were conducted by Kasravi and his associates with the assumption that Azerbaijan is not a Turk..

KEYWORDS: Pire Turk Mast Eshgh, Sheikh Safi's Molamas, Sheikh Safi's Fahlaviat or Molamas

CITATION (APA): Hasani, M (2023). Analysis of Sheikh Safi-ad-din Ardabili's poems and their importan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 01, autumn 2023.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Mehdi Həsəni

Email:

mehdi.hasani.ar@gmail.com

Affiliation:

Tarix və qədim dillər üzrə
tədqiqatçı

Şeyx Səfiuddin Ərdəbilinin şirlərinin araşdırılması və onun əhəmiyyəti

ÖZƏT: Biz bu araşdırmada Kəsrəvinin silsiletəmə əlyazması əsasında Şeyx Səfinin şirlərinin azəri olması iddiasını rədd etməyə çalışırıq. Daha sonra Şeyx Zahid Gilaninin əhəmiyyətini nəzərə alaraq köhnə Gilan ləhcəsinin əhəmiyyətini Şeyx Səfi və Azərbaycan türk sufiləri tərəfindən necə tapdığını göstərməyə çalışırıq. Araşdırmalar göstərir ki, bu qoşmalarda aparılan bütün araşdırmalar Kəsrəvi və onun silahdaşları tərəfindən Azərbaycanın türk olmadığı ehtimalı ilə aparılıb.

AÇAR SÖZLƏR:

Pire Türk Məst Eşq, Şeyx Səfi cıları, Şeyx Səfi cıları

CITATION (APA): Həsəni, M (2023). Şeyx Səfiuddin Ərdəbilinin şirlərinin araşdırılması və onun əhəmiyyəti. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 01, payız 2023.

پروپوزسیا گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Mehdi Hasani

Email:

mehdi.hasani.ar@gmail.com

Affiliation:

Tarih ve antik diller arařtırmacısı

Şeyh Safiddin Erdebili'nin şiirlerinin incelenmesi ve önemi

ÖZET: Bu arařtırmamızda Kesravi'nin Şeyh Safi'nin şiirlerinin Azeri olduđu yönündeki iddiasını selseletolneneb nüshasına dayanarak çürütmeye çalışıyoruz. Daha sonra Şeyh Zahid Gilani'nin önemi dikkate alınarak eski Gilan lehçesinin öneminin Şeyh Safi ve Azerbaycan Türk mutasavvıfları tarafından nasıl tespit edildiğini göstermeye çalışıyoruz. Yapılan arařtırmalar, bu beyitlerde yapılan tüm incelemelerin Kesravi ve arkadaşları tarafından Azarbaycan'ın Türk olmadığı varsayımıyla yapıldığını göstermektedir.

ANAHTAR KELIMELER:

Pire Türk Mast Eşğ, Şeyh Safi'nin cilaları, Şeyh Safi'nin cilalar

CITATION (APA): Hasani, M (2023). Şeyh Safiddin Erdebili'nin şiirlerinin incelenmesi ve önemi. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Arařtırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 01, sonbahar 2023.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیره ترک مست عشق

بررسی ملمع‌های شیخ صفی‌الدین اردبیلی و اهمیت آن در آشنایی با جایگاه و تأثیر گویش کهن ایرانی جنوب دریای خزر در بین صوفیان ترک آذربایجانی

از عالم غیب «پیره ترک» سؤیلنیللیب به خانگهش «پیر داشم» نان گؤرونوب

به‌سان غدیر زاهده وارث اولوب آوازه او بوتون جهان ایچره دولوب^۱

چکیده:

در این تحقیق تلاش نموده‌ایم که با تکیه بر نسخه خطی سلسله‌النسب اقدام به بررسی و رد ادعای کسروی در مورد آذری بودن دو بیت‌های عرفانی شیخ صفی نموده، سپس با نشان دادن اهمیت شیخ زاهد در این اشعار، تأثیرگیری شیخ صفی از استاد خود شیخ زاهد و اهمیت یافتن گویش کهن گیلانی در نزد شیخ صفی و صوفیان ترک آذربایجانی را ثابت کنیم، آنچه مشخص است، تمام بررسی‌های انجام شده درباره این دوبیتی‌ها توسط کسروی و پیروان او با عدم خوانش نسخه خطی و پیش‌فرض ترک نبودن آذربایجان و نبود لغات عرفانی ترکی و عربی در این دوبیتی‌ها می‌باشد که همین امر موجب ناتوانی آن‌ها در بررسی دقیق و ارائه مفاهیم عمیق عرفانی این ملمع‌ها شده است.

کلید واژه‌ها: پیره ترک مست عشق، ملمع‌های شیخ صفی، فلهویات یا ملمع‌های شیخ صفی

استناد (آپا): حسنی، م (۲۰۲۳). بررسی ملمع‌های شیخ صفی‌الدین اردبیلی و اهمیت آن در آشنایی با جایگاه و تأثیر گویش کهن ایرانی جنوب دریای خزر در بین صوفیان ترک آذربایجانی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۱، پاییز ۲۰۲۳.

مهدی حسنی

ایمیل:

mehdi.hasani.ar@gmail.com

وابستگی:

محقق تاریخ و زبانهای باستانی

از عالم غیب «پیره تُرک» سوئیلنلیب به خانگهش «پیر داشم» نان گُورونوب

به‌سان غدیر زاهده وارث اولوب آوازه او بوتون جهان ایچره دولوب^{۱۳}

پیشگفتار

سلطان شیخ صفی‌الدین ابوالفتح اسحاق بن امین الدین جبرائیل اردبیلی، متولد روستای کلخوران در نیمه دوم قرن هفتم هجری و متوفای ۷۳۵ ه. ق در شهر اردبیل، از عارفان نامی جریان تصوف ایران، قطب و بزرگ صوفیان بوده است. برخی این فرقه را منشعب از کبرویه و برخی منشعب از سهروردیه می‌دانند، در تصوف شیخ صفی خبری از شطّاحیات صوفیان شبیه آنچه در نزد بایزید، جنید، ابن عربی و سایر صوفیان وجود دارد دیده نمی‌شود و حتی به روایت صفة الصفا او اقدام به تنبیه شاگردان خود در حین مبادرت به آن می‌نماید و سخت‌گیری او در رعایت اصول شریعت با تکیه به طریقت قابل بررسی است؛ چنانکه او هیچ‌گاه اصول شریعت را زیر پا نمی‌گذارد و حتی دشوارترین احکام را نیز انتخاب می‌نماید، آنچه مشخص است برخلاف ادعای کسروی شیخ صفی‌الدین از اصیل‌ترین سادات ایران می‌باشد که موارد ذیل از دلایل تثبیت این دیدگاه می‌باشد: رد ادعاهای کسروی در مورد صفة الصفا که توسط محقق نسخ مختلف خطی آن آقای غلامرضا طباطبایی مجد شرح داده شده است، ذکر سیادت شیخ صفی‌الدین در صفة الصفا، سند سیادت شیخ در نسخه خطی کتابخانه ملی بریتانیا، سنگ سیادت در اردبیل، ذکر سیادت شیخ در «سند وقف نامه امیر تیمور»، ذکر سیادت شیخ در موسوعه رجال المجد و العزه فی سلاله الشریف حمزه. آنچه مشخص است در بررسی دوبیتی‌های شیخ صفی‌الدین اردبیلی که از آن‌ها به ناروا تحت عنوان اشعار آذری توسط کسروی و پیروانش یاد شده است، دقت در نکات ذیل بسیار حایز اهمیت است:

۱. در نسخه خطی سلسله‌النسب در شرح قبیل از این دوبیتی‌ها مدنظر این‌گونه آمده است: چنانکه اشعار ذیل از فحلوئی

(نگارش نسخه خطی) و غیره از حضرت شیخ است و پس از اتمام آن‌ها و شروع اشعار فارسی شیخ این‌گونه نوشته

^{۱۳} پیره تُرک: معروف‌ترین لقب شیخ صفی در منابع، پیر داشم؛ بنا به کتاب صفة الصفا نام یکی از اقارب (نزدیکان) شیخ صفی ذکر شده است که نشان‌دهنده این است که آن ترک در طریقت خواجه تاش و همراه شیخ بوده که این نام ترکی را برای او انتخاب نموده‌اند و نیز همین، اسم زاویه جلوس شیخ زاهد در سفرش به اردبیل بوده که ترکیبی از واژه پیر (برگرفته از Bir ترکی: یک، اول و کنایه از سرور و بزرگ در طریقت که گاهی به صورت Mir هم ذکر شده) و داشم (اینجا کاربردی شبیه آنچه در یولداشیم، قارداشیم و... داشته و معنی پیر همراه را دارد) می‌باشد. منظور از اشاره به وراثت شیخ صفی در حادثه‌های شبیه غدیر، اشاره به نقل ذیل از کتاب صفة الصفا است: «... بر وی زد که باز من می‌گویم بر تخت برآ، او می‌گوید که تخت چنین و چنان. مَنّت بر تخت نشاند، خدایت بر تخت نشاند»، فضل الله یؤتیه من یشاء (قرآن مانده: ۵۴)، شیخ صفی‌الدین، قدس سره، چون حدت شیخ زاهد و آواز بر وی زدن بدید بر تخت رفت. شعر: هلا إذا ملاح فوق سریره، ثواری هلال الافق تخت سراره و شیخ زاهد همچنان دست وی گرفته بر تختش در پهلوئی خود بنشاند و به دست مبارک ساعد دست شیخ صفی‌الدین بگرفت و برداشت و فرمود: «جماعت، این دست من است، شعر: این مرد به نیروی خود این بخت ببرد، وین دست به بازوی خود این بخت ببرد، و هرکه توبه کار اوست توبه کار من است و هرکه توبه کار من است توبه کار اوست، هرکه این نباشد گورش فروگسیخته اباد] و من صفی ام و صفی منم. شعر: انا من اهوی و من اهوی انا، نحن رؤحان خلنا بدنا، چون جماعت معاندان این کرامات دیدند و این کلمات شنودند یک یک اگرچه دعوی قطعی می‌کردند بنات نعش وار متفرق می‌شدند و خادمی که از قبل ایشان میان خدمت بسته بودند کمر امید از میان بگشودند و به کنارها تفرق می‌نمودند و تبع شیخ صفی کمر خدمت در میان بستند و از کنار در میان کار آمدند، شعر آخر آن مقصود جان از روزگار، در میان کار آمد از کنار، اتفاقا در آن ساعت «از طرف سرور اردبیل سید الخلفا» خواجه افضل سراوی، طبیب رحمۀ، برسد و از اردبیلیان جمعی با او موافقت کرده بودند. البته همین حادثه در نسخه خطی سلسله‌النسب کتابخانه ملی نیز نقل شده است. برای اطلاعات بیشتر رک نشریه فصلنامه نامه صدیق، مهدی حسنی، مقاله استناد به دلایل و نوآوری در رد فرضیه زبان آذری، زمستان ۱۳۹۹ شماره نه.

شده است: اشعار فارسی حضرت شیخ قدس سره. چنانچه مشاهده می‌شود در نسخه خطی هیچ اسمی از آذری بودن دوبیتی‌ها در میان نیست و ضمناً طبقه بندی آن‌ها فقط در قالب فهلوی هم نبوده و از عنوان فحلوی (فهلوی) و غیره سخن به میان آمده است.

۲. بررسی‌هایی که تاکنون توسط کسروی و سایر محققین هم‌رای با او انجام شده است همگی بدون رجوع به نسخه خطی بوده و احتمال خوانش نادرست در منبع اولیه مورد استفاده کسروی و افزودنی‌های بر پایه حدس و گمان توسط کسروی به قوت خود باقی است که ما در ادامه با ارائه متن نسخه خطی سلسله‌النسب نشان خواهیم داد که خوانش ارائه شده در منبع کسروی خالی از خطا نبوده است.^{۱۴}

۳. «تصور متداول از فهلویات، تصویری نادرست است، چنانکه در دیدگاه عموم، فهلویات اشعاری هستند که به زبان‌ها و گویش‌های محلی منطقه پهلوی سروده شده‌اند و با توجه به این مسئله انتظار می‌رود که زبان آن اثر، ویژگی‌های کامل زبان یا گویش آن منطقه را به نمایش بگذارد. این مسئله در وهله اول درست به نظر می‌رسد چراکه انتظار می‌رود فهلویات صورت مکتوب سنت ادبی شفاهی اقوام منطقه پهلوی باشند. اما اشتباه اصلی از همین جا آغاز می‌شود و درست از زمانی که ما هر واژه را به‌عنوان واژه ارثی زبان آن فهلویات در نظر بگیریم و قضاوت‌های خود را بر اساس آن آغاز کنیم. نکته مهمی که باید در نظر داشت این است که فهلویات به‌شدت تحت تأثیر زبان فارسی قرار گرفته‌اند. در زبان شعر معمولاً تمرکز بر زیبایی ادبی و وزن شعر است و به‌طور معمول این دو اصل بر انتخاب واژگان اثر گذاشته و در بسیاری از موارد سبب جایگزینی واژگان فارسی، عربی به‌جای واژگان بومی یا ارثی آن زبان می‌شوند»^{۱۵} که در ملمع‌های مدنظر ما این امر کاملاً مشهود است.

۴. دوبیتی‌های مدنظر به سبک اشعار رازگونه تصوف و حاوی لغات ترکی کهن هستند که شیخ صفی‌الدین به همراه لغات دشوار عربی و فارسی در قالب ملمع سروده است و تحلیل آن نیازمند آشنایی با عقاید صوفیانه در کنار تسلط به لغات ترکی کهن و لغات دشوار عربی، فارسی و گویش کهن ایرانی جنوب خزر که نیای گویش گیلکی و تالشی معاصر هستند، می‌باشد و متأسفانه بسیاری از پژوهشگران از خود کسروی تا پیروانش به علت مدنظر قرار ندادن موارد مذکور و عدم آشنایی با آن‌ها در بررسی‌های خود راه به‌جایی نبرده و با مفاهیم عمیق اشعار که هم‌راستا با احادیث و آیات از دیدگاه صوفیان بوده است را به خوانندگان خود منقل ننموده‌اند و این در حالی است که ما به نقل از کتاب صفة الصفا می‌دانیم که شیخ صفی‌الدین در زمان تحصیل در کنار یادگیری قرآن، سنت و مفاهیم دینی به یادگیری ادبی زبان‌های عربی ترکی، مغولی و پارسی نیز مبادرت نموده است: «و چون شیخ را، قدس

^{۱۴} - همینجا لازم به ذکر می‌دانم که نهایت تشکر و قدردانی خود را از کارکنان و زحمت‌کشانشان کتابخانه ملی در به اختیار گذاردن نسخه خطی کتاب سلسله‌النسب صفویه بیان کنم.

^{۱۵} رک: نشریه ی پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، سالومه غلامی، استاد دانشگاه گوته فرانکفورت، گویش‌شناسی اشعار باباطاهر و اهمیت آن در بازسازی زبان بومی پیشین همدان، سال دهم، شماره ۲۰، پائیز و زمستان ۱۳۹۹ خورشیدی

- سره، از تلاعب صبیان به مکتب و دبیرستان فرستادند و به ادب و آداب معود و مؤذّب شد، فرض و سنن و قرآن بیاموخت، و از اشعار و نکات و لطایف حظی تمام یافت، و از لغات عربی و ترکی و مغولی و پارسی حظی وافر یافت، و در تهذیب و ترکیب عبارت و استعارت مهارت تمام در کلام حاصل کرد». چنانچه مشاهده گردید این نکته مهم یکی از موارد بنیادین بررسی‌های این دوبیتی‌ها خواهد بود.
۵. دشواری دیگر در تحلیل این ملمع‌ها خط فارسی است که بسیاری از ویژگی‌های آوایی زبان ترکی را نشان نمی‌دهد و پژوهشگر را دچار سختی در خوانش و تحلیل آن می‌نماید، البته ما پس از قرائت متن تلاش نموده‌ایم در هنگام ارائه برای خواننده مقاله از سیستم آوانگاری بین‌المللی نیز بهره ببریم.¹⁶
۶. تنوع در وزن ابیات، مورد دیگر در تحلیل دوبیتی‌ها می‌باشد؛ زیرا گرچه طبق عادت رایج اشعار گویش‌های محلی یا همان فهلویات باید بر وزن «هزج محذوف» باشد، ولی چنانچه کسروی نیز معترف است، در برخی از ابیات این ملمع‌ها لنگه دوم یا سوم به صورت «بحر مشاکل محذوف» سروده شده است¹⁷ که این خود هم‌راستا با مورد ذکر شده از نسخه خطی در مورد شماره یک و نیز ملمع بودن دوبیتی‌ها نیز می‌تواند می‌باشد.
۷. دقت در شناسایی و ارائه ضرب‌المثل‌ها و عبارات رایج بین ترکان آذربایجان، نکات پنهان آیات و روایات اعم از توسل، استغاثه و نیز نقل‌قول‌های صفة الصفا از زبان شیخ زاهد درباره شیخ صفی یا آنچه برای خود شیخ صفی پیش آمده نیز دیگر موارد پنهان در این ملمع‌ها می‌باشد که از زاویه دید محققین دور مانده است.
- در واقع پژوهشگر در مواجهه با این دوبیتی‌ها با اقیانوسی از مفاهیم عمیق و رازگونه مردی متفکر و عالم روبرو است و البته که شیخ صفی‌الدین در سن پختگی کامل خود با تکیه به تمام قدرت خود تلاش نموده چکیده‌ای از مفاهیم عمیق عرفانی را با مخلوطی از لغات ترکی، فارسی، عربی و گویش مقدس آن روزهای تصوف که گویش مراد خود شیخ زاهد گیلانی می‌باشد را معمولاً با چینشی ملمع‌وار به میدان آورده و شور و مستی روح خود از عشق را به رخ مدعیان بکشاند، البته که در چنین شرایطی عرصه بر هر پژوهشگری تنگ خواهد آمد و تلاش ما برای شرح این ابیات نیز در حد توان و دریافت خود بوده است که در ادامه به شرح و بسط آن خواهیم پرداخت.

شرح ملمع‌های شیخ صفی‌الدین اردبیلی

ملمع شماره ۱:

¹⁶. International Phonetic Alphabet

^{۱۷}. رک آذری یا زبان باستان آذربایجان، کسروی، چاپ سوم، صص ۲۷ - ۲۸

صفییم صافییم # گنجان نمایم

بدل درده ژرم # تن بی دوایم

کس بستی # ره نبرده به اویمان

از به نیتی # چو یاران خاک پایم^{۱۸}

Sæfiæm sa:fiæm # gændʒa:n næma:jæm

Bi del dærdæ ʒæræm # tæm bi næva:jæm

Kæs Bæsti # ræh næbæurde be øja:n

æz bi næiti: # tʃøu ja:ra:n xa:k e pa:jæm

الف - شرح لغات:

در قسمت اول مصرع اول این ملمع ضمیر اول شخص مفرد ترکی آذربایجانی «أم» چنانچه فی المثل حسن + أم = حسنم = حسن هستم به لغات «صفی و صافی» افزوده شده و مفاهیم صفی هستم و صافی هستم به وجود آمده‌اند.

در قسمت دوم مصرع اول با افزودن ضمیر فاعلی فارسی به ترکیب «گنجان نما» صفت ایجاد شده است که البته پسوند آن افزوده شده به لغت گنج نیز محتملاً آن را جمع بسته است.

در قسمت اول مصرع دوم، ترکیب ترکی رایج در زمان حال در آذربایجان یعنی «درده جر» با تلفظ «درده ژر» در جایگاه صفت که محتمل است با قلب شدن آوای ج به ژ و از ریشه درد، به‌علاوه پسوند «آجر» ساخته شده است و باتوجه به کاربردش و نیز مفهوم مصرع بعدی در معنای دردمند، سرشار از درد است. در زبان کنونی آذربایجان لغاتی چون «عیبه جر، سوته جر، دوه جر، لته جر^{۱۹} و ... نیز با همین ساختار کاربرد دارند و حتی شاهد کاربرد این صفت در داستان قاجاق نبی و ضرب‌المثل و اصطلاحات آذربایجان نیز هستیم که محتمل است قسمت دوم آن یعنی «آجر» در مفهوم «نو، تازه»^{۲۰} در ترکی باشد که البته همچنین احتمال دارد بسته به قانون اینجه - قالین، آجر می‌تواند کاربرد مجازی واریانتهی از حالت فاعلی ریشه «آج = گرسنه» به‌صورت «آجار^{۲۱} < آجر» شبیه ساختار قاجار: قَجَر: قَجَر = دوده، در مفهوم پشت سر هم و تکرار شونده طالب چیزی یا

^{۱۸} از علامت X بجای معادل آوای «خ» در آوانگاری بهره برده‌ایم.

^{۱۹} - eybəcər, Sütəcər, dəvəcər, lətəcər

^{۲۰} Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti: əcər

^{۲۱} رک دیوان لغات‌الترک، ترجمه دکتر صدیق، چاپ اختر، تبریز ۱۳۸۳، ص ۷۹

گرسنه می‌باشد که در ترکیب های «عیبه جر = پشت سر هم عیب جو و گرسنه برای عیب جویی، سوته جر = پشت سر هم طالب شیر و گرسنه شیر، دوه جر: تاوا جار: پشت سر هم طالب ثروت، کسی که مرتباً فقیر می‌شود، لته جر = پشت سر هم لاغر شونده، باشد، البته که این ساختار را در توپونیم های چون «Sürəcər» روستایی در کلیبر نیز شاهد هستیم.

مهدی توتولاندان سونرا نبی یا درده جر اولوب اولجک، یا اوزه چیخاجاقدیر (قاچاق نبی)

عیبی ائدر عیبه جر، درده گولر درده جر

عیبی کیم ائدر عیبه جر، سوغانی کیم بیه ر درده جر

آشیق اولان درده جر، عشقی اولان درد چکمز

در قسمت اول مصرع سوم، شاهد کاربرد ترکیب ترکی «کس بستى ۲۲ = بس تمامش کن» هستیم که در جواب گلابه یا کار نادرست استفاده می‌شود و حتی در زمان معاصر نیز کاربرد دارد و به دلیل اینکه شخص درده جر یا دردلی زیاد حرف می‌زند، در مصرع سوم از این اصطلاح استفاده شده است؛ چنانکه در ضرب‌المثل در بین مردم نیز رایج نیز آمده: «دردلی دئیینگن اولار غملی یاتاغان: شخص دردمند و راج و پرگو می‌شود و شخص غمگین زیاد می‌خوابد».

در قسمت دوم مصرع سوم، لغت پر کاربرد اشعار شیخ صفی، یعنی «اویان» را مشاهده می‌کنیم، حدس ما این است که اگر کاربرد آن به مفهوم «عالم وحدت» در شرح اشعار را مدنظر قرار دهیم ممکن است متشکل از دو قسمت $o + yan$ بوده باشد که مفهوم از = قدرتمند، نیرومند^{۲۳} «یان: سمت، جهت، سو^{۲۴}» بوده و در مفهوم کلی «سمت و سوی قدرتمند» یعنی خدای قادر مطلق معنی می‌دهد که با دید تصوف، تمام جهت‌ها به سوی او و رسیدن به وحدت مطلق است و ممکن است برداشتی از این آیه باشد: *وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ* (البقره آیه ۱۱۵) و مشرق و مغرب از آن خداست؛ پس به هر سو رو کنید، آنجا روی (به) خداست. آری، خدا گشایشگر داناست. البته با توجه به متن دوبیتی‌ها، مخصوصاً شرح مصرع «آزدا جم اویان تنها چو من بؤر»، پیداست که لغت مدنظر معادل خداست و در واقع می‌توان گفت که شکل تغییر یافته واژه «اوغان *oğan*» در ترکی کهن و از صفات تانری و در مفهوم قادر مطلق و توانا بر هر چیز بوده که در دیوان الغات الترك^{۲۵} نیز آمده است و بنا به باور مشرکان در کاربرد خدای بزرگ و کنایه از فضا و کائنات بوده است^{۲۶} که

^{۲۲} چنانچه در -تهی خود از سخن گفتن بی‌بهره توسط صوفیان حتی رایج بودن گذاشتن سنگ ریزه در دهان و زخم شدن در احوالات آقای قاضی، عارف صوفی هم به نقل از سید محمد حسینی همدانی صاحب تفسیر «انوار درخشان» آمده است.

^{۲۳} - رک نگاهی به واژه های اساطیری آذربایجان، صمد چایلی، ص ۶۵

^{۲۴} - Yan: tərəf, cəhət, yön, <https://obastan.com>

^{۲۵} - رک دیوان الغات الترك، ترجمه دکتر صدیق، چاپ اختر، تبریز ۱۳۸۳، ص ۱۱۵

^{۲۶} - رک مقاله *O, Aşçi* درباره اوغان به آدرس ذیل:

<https://www.usaktayiz.com/avgan-koyunun-ismi-nereden>

توسط شیخ صفی با کمی تغییر آوایی وارد ادبیات صوفیانه شده است.

در قسمت اول مصرع آخر، لغت ترکی آز: æz، فعل امر از ریشه «آزمک» و در مفهوم له کردن و نابود کردن است.

در ابتدای مصرع دوم قسمت اول خوانش به صورت، ب: b: بو، ضمیر اشاره ترکی می تواند باشد.

در قسمت اول مصرع آخر، واژه عربی «نیت» در مفهوم خمیده و پیچان رفتن در اثر ضعف و خواب آلودگی²⁷ بکار رفته است

که در کل ترکیب «آز به نیتی» به مفهوم: این خمودگی، ضعف و بی یقینی در حرکت را له و نابود کن، معنی می دهد.

لغات ترکی	معنی	اصطلاح	ضربالمثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلانی	معنی
ب: بو	ضمیر در مفهوم این	گنجان نما: نشان دهنده گنجه‌ها	دردلی دئیینگن اولار غملی یاتاغان: شخص دردمند و راج و پرگو می شود و شخص غمگین زیاد می خوابد	دل	قلب، روح	صفی	پاک، پاکیزه		
				درد	ناخوشی، ناراحتی				
		درده جر: درد کش، دردمند							
		کس بستى: بس تمامش کن				صافی	زلال، عاری		
کس	تمام کن	آز بو نیتی: این خمودگی، ضعف و بی یقینی در حرکت را له و نابود کن		گنجه‌ها گنجان					
بستی	کافی است			ره	راه				
اویان				نبرده	نرسیده				
آز	له کهن، نابود کن					نیت، نیت	خمیده و پیچان رفتن در اثر ضعف و خواب		

²⁷ رک نسخه آنلاین لغت نامه دهخدا - نیت ان [ع مص] خمیده و پیچان رفتن از ضعف. (منتهی الارب) (آندراج). متمایل و خمیده گشتن بر اثر ضعف. (از اقرب الموارد).

<https://icps.ut.ac.ir/fa/dictionary>

و البته در قاموس معاجم اللغة به نقل از تاج العروس آورده است: التَّيْتُ «أهمله الجماعة وقال ابن دريد: هو التَّمَايلُ من ضَعْفِ كالتَّوْتِ» نَات يُتَوْتُ وَ يَنْبِتُ نَوْتًا وَ نَيْبًا وَقِيلَ: هُوَ التَّمَايلُ مِنَ التَّعَاسِ وَقَدْ تَقَدَّمَ.

		آلودگی						
			همانند	چو				
			دوستان، اهل معرفت	یاران				
			مواد ریز حاصله از خرد شدن سنگ ها	خاک				
			عضوی از بدن که با آن راه می روند	پا				

ب: شرح و تفسیر دوبیتی

صفی صاف دلم که راهنما و نشان دهنده گنج‌های اسرار حقیقت به طالبان آن‌ها هستم ولی با این حال خودم دلی دارم درده
جَر و دردمند و مدام در حلت گلایه‌مند و پرلندیشه و تنی دارم بی‌دوا، با خود می‌گویم دیگر بس کن زیرا که به خاطر این
گلایه‌مندی است که به‌سان بقیه تو نیز راه به عالم وحدت و اوپان نبرده‌ای، با خود می‌گویم این خمودگی، ضعف و بی‌یقینی
در حرکت را له و نابود کن و بعد از آن اکنون با فروتنی خاک پای درویشانم.

ملمع شماره ۲

تبه درده ژران # از بوچنم درد

آنده پاشان بُرم # چون خاک چون گرد

مرگ ژیریم # بمیان دردمندان بور

ta:bi dærdæ zæra:n # æz bu:tʃi:ni:m dærd

a:ndæ pa:ʃa:n bu:ræm # tʃəʊn xa:k tʃəʊn gærd

Mærg ʒi:ri:m # bemia:n dærdmænda:n bu:r

الف - شرح لغات:

در قسمت اول مصرع اول این ملمع عبارت قیدی «تلبه: تا بی» برگرفته از لغت عربی طبیعی «با مفهوم البته، مطمئناً»

می‌باشد که در ترکی معاصر نیز واریانتهی از آن هنوز نیز کاربرد دارد.²⁸

در قسمت اول مصرع اول بعد از «تابه» ترکیب ترکی رایج در زمان حال در آذربایجان یعنی «درده جَر» با تلفظ «درده ژر» شبیه ساختار گنجان در ملمع اولی، یعنی به‌علاوه پسوند «آن» و به‌صورت «درده جَران» در مفهوم «درده جَرها: درد کشیده‌ها» آمده است که شرح لغاتش در جدول آورده شده است.

در قسمت دوم مصرع اول ساختار کهن گویش ایرانی جنوب خزر که نیای گیلکی و تالشی کنونی و گویش مقدس آن روزهای عالم تصوف بوده صادق است.

در قسمت اول مصرع دوم عبارت قیدی ترکی «آندا» که در دیوان الغات التترک به‌صورت «آندا، آندان»^{۲۹} و در مفهوم «سپس، پس از آن، آن وقت» آمده است که در زبان معاصر به‌صورت *onda* وجود دارد.

در قسمت اول مصرع دوم بعد از «آندا» لغت «پاشان» که حالت جمع «پاشا: پادشاه» است و شبیه ساختار رایج و کاربردی این ملمع‌ها، چنانکه در گنجان: گنج + آن، مشاهده نمودیم آورده شده که در واقع اینجا مفهوم پادشاهان که کنایه از بی‌دردها و متضاد دردمندان در مصرع بعدی است و البته که اصلاح ترکی «*Toz bürümək*: نشستن گرد و خاک بر روی چیزی» در داخل این بیت پنهان است، چنانکه شیخ صفی از خودش به‌سان گرد و خاکی که بر روی پادشاهان بی‌درد نشسته و آن‌ها را در برابر دردمندان درویش تحقیر می‌کند یاد می‌نماید که کاملاً هم‌راستا با رفتار و منش وی با پادشاهان و دردمندان در طول زندگی‌اش می‌باشد.

در انتهای قسمت اول مصرع دوم لغت ترکی *bürəm* از ریشه *Bürmək*^{۳۰} شبیه ساختار *güləm* بسته به قانون هماهنگی آوای ترکی یعنی اینجه – قالین در مفهوم «بپوشانم»، هم‌راستا با وزن شعر آورده شده است.

قسمت دوم مصرع دوم دارای ساختار فارسی است.

در قسمت اول مصرع سوم، لغت فارسی «مرگ»، احتمالاً برای همخوانی با وزن شعر آورده شده است.

در قسمت اول مصرع سوم، بعد از واژه مرگ شاهد کاربرد لغت فارسی قدیمی «ژیر: آبگیر، تالاب» با ساختار ترکی شبیه ساختار *Yerim*: جایم، مکانم هستیم که اوج هنر و تسلط شیخ صفی را در بازی با لغات نشان می‌دهد و در واقع ترکیب «مرگ ژیریم» شبیه «مرگ یئریم» و در مفهوم «جای مرگم» است که با توجه به مصرع قبل کاملاً بجا استفاده شده و تقابل

²⁸ رک لغت نامه آنلاین ترکی - انگلیسی: *Tabii*

^{۲۹} رک دیوان الغات التترک، ترجمه دکتر صدیق، چاپ اختر، تبریز ۱۳۸۳، ص ۱۲۹

^{۳۰} رک دیوان الغات التترک، ترجمه دکتر صدیق، چاپ اختر، تبریز ۱۳۸۳، ص ۲۹۹

گرد و خاک و تالاب را نشان می‌دهد که در شرح و تفسیر بدان خواهیم پرداخت.

در قسمت دوم مصرع سوم، ساختار به گویش ایرانی جنوب خزر که نیای گیلکی و تالشی کنونی و گویش شیخ زاهد مرشد و پیر و سر سلسله آن روزهای تصوف می‌باشد.

معنی	لغات گیلانی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات فارسی	ضرب‌المثل	اصطلاح	معنی	لغات ترکی
من	آز			ناخوشی، ناراحتی	درد		درده ژران: درده جیران: درده جر ها: درد کش ها دردمندا	البته، مطمئنا	تابه: تابی
بچینم	بوچنم			پادشاه‌ها بی‌دردها	پاشان		توز بورومک: Toz bürümek نشستن گرد و خاک بر روی چیزی نشستن		آنده: آندا: سپس، پس از آن، آن وقت
بود، شد	بور			مانند	چون			پوشانم	بورم
				غبار، ذرات ریز خاک که به هوا برود	گرد				
				مواد ریز حاصل از سنگ شدن خاک‌ها	خاک				
				مردن	مرگ				
				لغت قدیمی فارسی در مفهوم تالاب، برکه، آبگیر	ژبر				
				حرف اضافه	به				
				وسط	میان				
				ناخوش‌ها، مصیبت کشیده‌ها	دردمندان				

ب: شرح و تفسیر دوبیتی: البته که درد همه درده جرها و دردمندان بر جان حزین من باشد و سپس من همانند خاک و گرد، پادشاهان بی‌درد را پوشانده و خوار و ذلیل می‌کنم، ولی در عوض مرگ من در میان درویشان و دردمندان شبیه مرگ گرد و خاک در داخل آب تالاب است که در واقع افتخاری بزرگ و عین حیات ابدی می‌باشد، چون که ایشان همراهان و رفیقان واقعی من به‌سان آب تالاب در معرفت حقایق عالم توحید هستند.

ملمع شماره ۳:

موازش # از چه اویان مانده دوریم

آز # چو اویان خواصان پشت زوریم

دَهَشْتُم # دوش با عرش و بکرسی

سلطان شیخ زاهد^{۳۱} # چوگان گویم

mu: æziʃ # æz tʃe əvja:n ma:nde du:rim

a:z # tʃəʊ əvja:n xəva:sa:n pəʊʃt zəʊri:m

dæhæʃtu:m # du:ʃ ba: æʃʃ əv be kəʊrsi:

Səʊlta:n ʃeix za:hedə # tʃəʊga:n gu:jæm

الف - شرح لغات:

در قسمت اول مصرع اول واژه ترکی «مو» که واریانتهی کهن از «بو» در مفهوم «این» چنانچه در دیوان الغات التترک نیز آمده:

mun" tilemesən sən ayru nə kərək یعنی اگر این را نمی‌خواهی پس چه می‌خواهی؟^{۳۲}

در قسمت اول مصرع اول از ریشه فعل ترکی «آزیلمک: له شدن و انقباض» واژه «آزیش» در مفهوم انقباض و کاهش قدرت روحی آمده است.

در قسمت اول مصرع دوم، واژه ترکی «آز» حالت امری از ریشه آزماق در مفهوم «گم شدن» آمده است.

در قسمت دوم مصرع دوم، لغت «اویان» آورده شده که قبلا شرحش رفت.

در قسمت دوم مصرع اول، ساختار فارسی است که لغاتش را در جدول خواهیم آورد.

در قسمت دوم مصرع دوم، حرف ربط «چو: چون» آورده شده است.

در قسمت دوم مصرع دوم، بعد از لغت اویان لغات با ساختار فارسی آورده شده که در جدول ارائه می‌گردد.

در قسمت اول مصرع سوم، لغت «دَهَشْتُم» که واریانتهی از لغت ترکی دیشتیم: عوض کردم، جابجا کردم از ریشه «دیشمک»

آمده است، البته اینجا اصطلاح ترکی دوشونه دؤیمک: اعلام آمادگی برای زیر بار مسئولیت رفتن، به خود بالیدن، منم منم

گفتن نیز در مصرع پنهان شده است.

^{۳۱} . اینجا با قرار دادن فتحه روی واژه زاهد، ترکی بودن قسمت اول به‌راحتی مشخص می‌گردد که در مفهوم «برای سلطان شیخ زاهد» را می‌دهد.

^{۳۲} . رک دیوان الغات التترک، ترجمه دکتر صدیق، چاپ اختر، تبریز ۱۳۸۳، ص ۱۳۶

در قسمت دوم مصرع سوم، لغات با ساختار فارسی آورده شده که در جدول ارائه می‌گردد.

در قسمت اول و دوم مصرع چهارم، لغات عربی و فارسی آورده شده که در جدول ارائه می‌گردد و البته که در قسمت اول مصرع چهارم، نیز با قرار دادن فتحه بر روی واژه زاهد، خوانش به ترکی تبدیل گشته و مطابق معنی می‌باشد که آوانگاری آن ارائه شده است و مفهوم «برای سلطان شیخ زاهد» از آن استخراج می‌گردد که در شرح دوبیتی بیشتر توضیح داده می‌شود.

در قسمت دوم مصرع چهارم، «اصطلاح چوگان گویم» برگرفته از این حکایت شیخ زاهد و شیخ صفی می‌باشد: «صفی، چوگان همه منافقان شکستم و گوی در میدان تو انداختم» می‌باشد که در کتاب‌های «صفه الصفا»^{۳۳} و «سلسله النسب» آمده است، در واقع اینجا «گوی چوگان: توپ چوگان» معنی می‌دهد.

لغات ترکی	معنی	اصطلاح	ضرب المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلانی	معنی
مو: بو	این	دوشونه دؤیمک: اعلام آمادگی برای زیر بار مسئولیت رفتن، به خود بالیدن، منم منم گفتن		آز	کم				
آزیش	انقباض و کاهش قدرت روحی			چه	قید				
اویان	خدا، اوغان			مانده	باقی				
آز	حالت امری فعل آزماق یعنی گم شدن			دور	متضاد نزدیک				
دَهَشْتُم؛ دَهیشْتوم	جایجا کردم			چو	چون، مانند	خواصان	خاص‌ها		
				پشت	پشتوانه، حامی				
				زور	توانایی، نیرو، قدرت				
				دوش	شانه، کتف، کول				
				با	حرف اضافه				
						عرش	آسمان		
				و	حرف ربط	سلطان	پادشاه		
				به	حرف اضافه	شیخ	مرشد، پیر		
				کُرسی	تخت، عرش، سریر	زاهد	اسم خاص پرهیزکار پارسا		

۳۳. رک صفة الصفا، ابن بزاز، تصحیح طباطبایی مجد، چاپ اول تابستان ۱۳۷۳، چاپ تابش، ص ۱۰۹۸

				چوبی که دسته آن راست و باریک و سرش اندکی پهن و خمیده است و با آن در بازی چوگان، گوی را زنند.	چوگان				
				توپ	گوی				

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

این انقباض و کاهش قدرت روحی به سراغ من آمده، چرا من باید حتی یک لحظه از اویان دور باشم، ای ضعف روحی دور شو از من، چون که قدرت توانایی و پشت گرمی من از خاصان عالم وحدت است. اینکه من داوطلبانه دوش خود به زیر عرش و گُرسی گذاشته و مسئولیت قبول کرده‌ام^{۳۴} به خاطر آن است که گوی چوگان شیخ زاهد و دست پروده و مطیع استاد کامل خودم و پشت گرم به او هستم.

ملع شماره ۴:

شاهبازیم # جمله ماران بکشتیم

وفاداریم # بی‌وفایان بهشتیم

قدرت زنجیریم # بدست استاد

چخقمم آتشم # ذیکم نوشتیم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Ja:hba:ziæm # dʒəʊmle ma:ra:n bekəʊʃti:m

Væfa:da:riæm # bivæfaja:n beheʃti:m

gəʊdræt e zændʒi:riæm # bedæste əʊsta:d

tʃæxmægæm a:tæʃæm # ði:kæm nəʊʃti:m

^{۳۴} در واقع اشاره به آیه هفتاد و دو سوره احزاب دارد: *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ ۗ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا*: ما امانت [الهی و بار تکلیف] را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه کردیم، پس، از برداشتن آن سرباز زدند و از آن هراسناک شدند، و [الی] انسان آن را برداشت؛ راستی او ستمگری نادان بود. البته هم‌راستا با شعر معروف حافظ: *آسمان بار امانت نتوانست کشید، قرعه کار به نام من دیوانه زدند نیز می‌باشد، ولی در این مقام شیخ صفی پا فراتر گذاشته و علت کار خود را پشت گرمی استادش شیخ زاهد بیان می‌کند. رک سایت گنجور آنلاین اشعار و نیز آدرس ذیل:*

<https://wiki.ahlolbait.com>

الف - شرح لغات:

در مصرع اول قسمت اول، با ساختار ترکی «شاهبازیم» یعنی شاهبازش هستیم که البته اینجا با این تعبیر مصداق ضرب‌المثل معروف فولکلور آذربایجان «ایلانین آغینا دا لعنت، قاراسینا دا لعنت»: در مفهوم لعنت به مار، چه سفید باشد چه سیاه را می‌توان مشاهده نمود.

در مصرع اول قسمت دوم، ساختار فارسی است که لغاتش را در جدول ارائه خواهیم داد.

در مصرع دوم قسمت اول، ساختار ترکی «وفاداریم» یعنی وفادارش هستیم آمده است.

در مصرع دوم قسمت دوم، لغت بی‌وفا با افزودن آن جمع بسته شده است.

در مصرع دوم قسمت دوم، از مصدر «بِهَشْتَن: فرو گذاشتن، رها کردن، از دست دادن» استفاده شده است.

در مصرع سوم قسمت اول، با ساختار ترکی «قدرت زنجیریم»، یعنی قدرت زنجیرش هستیم مواجه هستیم.

در مصرع سوم قسمت دوم، ساختار فارسی است که لغاتش در جدول ارائه خواهد شد.

در مصرع چهارم قسمت اول، بهتر بود لغت چخمقم به صورت چاخماقم آورده می‌شد، ولی با آوردن چخمقم باز هم قانون هماهنگی اصوات ترکی رعایت شده و چه بسا در کهن از صدادارهای کوتاه استفاده می‌شده است.

در مصرع چهارم قسمت دوم، با توجه به شرحی که در نسخه خطی رفته و البته مفهوم خود شعر احتمالاً لغت «ذی» عربی در مفهوم صاحب و دارنده آمده، ولی ساختار بر ما مشخص نشد.

در مصرع چهارم قسمت دوم، لغت آخر به‌ظن قوی باید از ریشه «نوش» فارسی باشد که بسته به وزن شعر به شکل «نوشتَم» یعنی نوشیدم آورده شده است.

معنی	اصطلاح	ضرب‌المثل	لغت فارسی	معنی	لغت عربی	معنی	لغت گیلانی	معنی	لغات ترکی
		ایلانین آغینا دا لعنت قاراسینا دا لعنت	شاهباز	باز بزرگ	قدرت	نیرو			
		جمله	همگی، همه	ذی	صاحب، دارنده، دارا				
		ماران	مارها						
		بکشتیم	نابود کردیم						

				ثابت قدم، باوفا	وفادار			
				سست پیمان‌ها	بی‌وفایان			
				فرو گذاشتن، رها کردن	بهشتیم: از ریشه بهشتن			
				حلقه‌های فلزی ریز یا درشت به هم پیوسته شبیه رشته یا طناب، سلسله	زنجیر			
				نوشیدیم	نوشتیم			

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

شاهباز شکاری استادم در عالم وحدتم که جمله ماران صفت ذمیمه را از وجود طالبان محو و ناچیز نمودیم، یار وفادار استادم هستم که رسم تمام بی‌وفایان را برانداخته و فرو گذاشتیم، قدرت زنجیر و حبل‌المتین قدرت الهی^{۳۵} در دست استادم هستم که گرچه به‌سان چخماق و آتش برازنده صفت جلال هستم (تعبیر قرآنی آتش برای صفت جلال در داستان حضرت موسی اینجا مدنظر است^{۳۶})، ولی به‌عنوان ذی، صاحب و دارنده دستور استادم، آب حلم و بردباری نوشیده و آتش صفت جلال را تسکین داده و کسی را نیاززدم.

ملمع شماره ۵:

همان هوی همان هوی همان هوی

همان کوشن # همان دشت و همان کوی

آزدا جم # اویان تنها چو من بور

بهر شهری شرم، هی های و هی هوی

hæma:n hu: hæma:n hu: hæma:n hu:

^{۳۵} ر: وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ
و همگی به ریسمان خدا چنگ زدید، و پراکنده نشوید؛ و نعمت خدا را بر خود یاد کنید: آن‌گاه که دشمنان [یکدیگر] بودید، پس میان دل‌های شما الفت انداخت، تا به لطف او برادران هم شدید؛ و بر کنار پرتگاه آتش بودید که شما را از آن رهانید. این‌گونه، خداوند نشانه‌های خود را برای شما روشن می‌کند، باشد که شما راه یابید - آل عمران ۱۰۳.

^{۳۶} ر: إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدٍ عَلَىٰ نَارٍ هَدَىٰ ﴿طه ۱۰﴾
هنگامی که آتشی دید، پس به خانواده خود گفت: «درنگ کنید، زیرا من آتشی دیدم، امید که پاره‌ای از آن برای شما بیآورم یا در پرتو آتش راه [خود را باز] یابم.

hæma:n kævʃæn # hæma:n dæft əv hæma:n ku:ɪ

a:zda: dʒæm # əvja:n tænhɑ: ftəv mæn bu:r

behær ʃæhri: ʃeræm hei haɪ əv hei hu:ɪ

الف - شرح لغات:

مصرع اول از تکرار همان هوی ساخته شده که همان (ضمیر مرکب - صفت مرکب) و هوی عربی اینجا کاربرد صوفیانه داشته و در مفهوم خدا چنانکه در ایش «یا هو (حرف ندا + ضمیر)» ای او، ای خدا گویند و برگرفته از یا هو یا من هو یا من لیس الا هو می‌باشد.

در مصرع دوم قسمت اول، لغت کوشن آمده که واریانتهی از واژه معاصر رایج «کوشن: جایی که غلات در آن کاشته شده، زمین^{۳۷}» در زبان کنونی آذربایجان می‌باشد و احتمالاً از ریشه ترکی «کوی: کۆک: köy: kök» به صورت ساختار صفت فاعلی و شبیه ساختار لغات Vuruşan, Çalışan, Döyüşən به صورت Köşən: کوشن، چنانچه در göyermək^{۳۸}: جوانه زدن، رستن، روییدن نیز آمده است.

در مصرع دوم قسمت دوم، ساختار فارسی می‌باشد که لغاتش در جدول ارائه خواهد شد.

در مصرع سوم قسمت اول، لغت ترکی «آز: کم»، آزاد: چه کم آمده است

در مصرع سوم قسمت اول، لغت عربی «جَم: زیاد، بسیار» آمده است.

معنی اصطلاح ترکیبی ترکی-عربی «آزدا جَم: چه کم یا زیاد» می‌باشد.

در مصرع سوم قسمت دوم، ساختار گیلانی با لغات فارسی آمده است.

در آخر مصرع سوم، لغت «بور» آمده که احتمالاً واریانتهی از گویش کهن گیلانی معادل «بود» است.

در مصرع چهارم لغات فارسی را در جدول ارائه خواهیم داد، البته شاهد حضور لغت گویش کهن گیلانی «شِرم» هستیم که احتمالاً لغتی از ریشه «رو - ro: رفتن» می‌باشد.

در مصرع چهارم قسمت دوم، ترکیب «های هوی» به معنی هیاهوی آمده است که بنا به لغت نامه دهخدا در مفهوم: شور و غوغای میزبانی و عروسی باشد و شور و غوغای اهل طرب که در «ترکی های هوی» به معنی غوغا و ستیزه آمده است.

³⁷. BAX : Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti : Taxıl əkilmiş yer; zəmi.

³⁸. BAX : Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti : Göy rəng almaq, göy olmaq, göyləşmək, maviləşmək.

معنی	اصطلاح	ضرب‌المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلانی	معنی
بود	جایی که غلات در آن کاشته شده، زمین	آزدا جم: اصلاح ترکیبی ترکی-عربی در مفهوم چه کم، چه زیاد	همان	مثل، شبیه نظیر	هو	خدا	بور	
روم		دشت	زمین پهناور و هموار؛ جلگه؛ بیابان؛ صحرا.				شیرم	
		کوی	راه فراخ و گشاد، محل، گذر، کوچه					
آزدا	چه کم	تنها	تک	جَم	زیاد، بسیار			
اویان	خدا، اوغان	چو	مانند					
		من	اول شخص مفرد					
		به	حرف اضافه حرف ربط					
		هر	کل، همه					
		شهر	مدینه، بلد					
		هی	مرتب، پشت سر هم					
		و	حرف ربط					
		های و هوی	شور و غوغا					

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

خدا همان هو و خدای درویشان که زنده ابدی و یکتای بی‌همتاست و منفرد در ذات صفات دنیا که عبارت از جایگاه ناسوتست و همان کوشن و همان دشت و همان کوی است (یعنی به هر زبانی و به هر مکانی بخوانی صفت ذات مخصوص خداست) و من طالب اینم که محبت حق جل شأن که خواهش دل و محبوب حقیقی من است، چه در حد کم و چه زیادش مخصوص خودم باشد ولی به هر شهری شوم آنجا مملوء از شور و غوغای محبان حق است.

ملمع شماره ۶:

بشتو # بر آ مریم حاجت روا بور

دلم زنده # به نام مصطفی بُور^{۳۹}

اهر او ادر بو بُوردادم # بو پارسر

هر دو دستم بدامن مرتضی بُور^{۴۰}

bæftu: # bæ r a: mærim ha:dʒæt ræva: bu:r

delæm zendæ # be nam e mæustæfa: bu:r

æhær əv edər bu: bu:rdadəm # bu: pa:rsær

hær dəv dəstæm beda:mæn e mæurteza: bu:r

الف - شرح لغات:

در مصرع اول قسمت اول، «بشتو» واریانته از لغت ترکی «باشتو: سَر است» می‌باشد.

در مصرع اول قسمت دوم، ساختار گویش کهن گیلانی جنوب خزر صادق است که لغات فارسی هم دارد و در جدول ارائه می‌گردد.

در مصرع دوم قسمت اول، لغت زنده به احتمال زیاد طبق هم‌هنگی آوایی ترکی با فتحه آخر چنانچه در بالا ارائه شده خوانده می‌شود.

در مصرع دوم قسمت دوم، ساختار گویش کهن گیلانی جنوب خزر صادق است که لغات فارسی، عربی و گیلانی دارد که در جدول ارائه می‌گردد.

در مصرع سوم قسمت اول، «أهر» واریانته از «اگر» می‌تواند باشد.

در مصرع سوم قسمت اول، ساختار ترکی صادق است که شرح می‌دهیم: او: خدا، ائدر: انجام دهد، تقدیر و فرمانش این باشد، بو: این، بُوردادم، از ریشه بُوردا: اینجا در مفهوم اینجا بودنم که در واقع کنایه از حیات این دنیا می‌باشد.

^{۳۹} . استغاثه به پیامبر اسلام (ص) از این مصرع برداشت می‌شود.

^{۴۰} . توسل به حضرت علی علیه السلام و باوره‌های تشیع و قسیم النار و الجنة بودن مولا از این مصرع برداشت می‌شود.

در مصرع سوم قسمت دوم، ساختار گویش کهن گیلانی جنوب خزر صادق است که «بو پارسر» در مفهوم بپرسند می‌باشد.

در مصرع چهارم ساختار گویش کهن گیلانی جنوب خزر صادق است و لغات فارسی، عربی و گیلانی دارد که در جدول ارائه می‌گردد. البته اینجا ضرب‌المثل ترکی «أل من دن آتک سندن: دست از من و دامن از تو» نیز مستور است.

لغات ترکی	معنی	اصطلاح	ضرب‌المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلانی	معنی
بُشتو؛ باشتو	سر است	حاجت روا؛ بـرآوردن حاجت	أل من دن آتک سن دن: دست از من و دامن از تو	روا شدن	برآورده شدن	حاجت	خواسته، نیاز	بور	بود
أو	او، قدرتمند، در باور تصوف خدا	بر آ مریم: بر آوریم		دل	قلب، روح	مصطفی	برگزیده، از اللقاب پیامبر است	بو پارسر	بپرسند
اقدر	انجام دهد، تقدیر کند			زنده	جاندار	مرتضی	پسنندیده، از اللقاب حضرت علی علیه السلام		
بو	این			به	حرف ربط، حرف اضافه				
بور دادم	اینجا یونتم، حیات دنیوی			نام	اسم				
				اهر: واریانته از اگر م ازانی و مطالعات فرهنگی	حرف شرط				
				هر	کل				
				دو	حفت				
				دست	عضوی از بدن، ید عربی				
				دامن	قسمت پایینی جامه				

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

چون سر بر درگاه و آستان تو بیاورم تمام حاجت‌های من روا شود، دلم زنده به نام حضرت مصطفی و استغاثه نام او باشد، اگر خداوند در محشر دستور دهد که از اعمال این دنیای من سؤال و جواب کنند، دست التجای من به دامن حضرت مرتضی باشد و به او و آل محمد (ص) متوسل می‌شوم.

ملمع شماره ۷:

شیخه # شیخی که احسانش همی نی

تنم بوری # عشقم آتش کمی نی

تمام شام شیراز # از نو بریم

شیخم # سر پهلوانی ار خبر نی

ʃixə # ʃeɪxi: ke ehsa:nef hæmæi: ni:

tænæm buri: # eʃgæm a:tæf kæmi: ni:

tæma:m e ʃam ʃi:ra:z # æz nəu bæri:m

ʃixim # sær pæhlæva:ni: ær xəbær ni:

الف - شرح لغات:

در مصرع اول قسمت اول، واژه شیخه آورده شده که با توجه به فرض ترکی بودن آن شکل صحیح آن بهتر بود شبیه شروع مصرع چهارم و به صورت شیخم = شیخ من آورده می‌شد.

ساختار قسمت دوم مصرع اول، فارسی با لغاتی متنوع است که در جدول ارائه می‌گردد.

در مصرع دوم قسمت اول، ترکیب فارسی - ترکی «تنم بوری» در مفهوم تنم را فرا بگیرد و بپوشان ساخته شده است که لغات به تفکیک در جدول ارائه می‌گردد.

در مصرع دوم قسمت دوم، ساختار فارسی با لغات متنوع است که لغاتش در جدول ارائه می‌گردد.

در مصرع سوم قسمت اول با ساختار ترکی به شکلی سروده شده که با لنگه دوم که ساختار گویش کهن گیلانی جنوب خزر را تداعی می‌کند هم‌راستا باشد که شرح لغات در جدول ارائه می‌گردد.

در مصرع چهارم قسمت اول، لغت شیخ از ساختار ترکی پیروی کرده و SIXIM: شیخ من آورده شده و با دقت در نسخه خطی خبری از لغت «از» که در مفهوم من، در گویش گیلانی جنوب خزر است مشاهده نگردید و با توجه به شرح آن با همین فرض در نسخه، احتمال خطای نگارشی وجود دارد، ولی ما برای بررسی بیشتر موضوع با فرض «ار = اگر» بودن واژه اقدام به شرح مصرع نمودیم.

معنی	اصطلاح	ضرب‌المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلانی	معنی	لغات ترکی
من	تنم بوری: تنم را بیوشان		که	حرف اضافه	شیخ	بزرگ، مرشد	آز	من	بوری: حالت امری از ریشه بورومک
بگردم	شیخم، شیخ من		نی	علامت نفی، مخفف نیست	احسان	نیکی بخشش	بریم		شیخیم
			تن	جسم	هَمَّی چنانچه: هَمِّياً [همی] الشیءُ: آن چیز ضایع شد، فرو افتاد	ضایع شدن			
			آتش	شعله، حرارت سوزان	عشق	علاقه وافر			
			کم	ناچیز، محدود	تمام	همه، کل			
			نو	تازه، مجدد	خبر	پیام، اطلاع			
			سر	سرور، سرآمد					
			پهلوان	یل					
			ار	اگر					

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

شیخ من شیخی است که احسانش ضایع و تمام شدنی نیست، آتش عشقش تمام تنم را فرا گرفته است و الحمدالله کم هم نمی‌شود، تمام شام و شیراز را دوباره در طلب استادم سیر نمودم، اگر خبر ندارید بدانید که در این سیر و سلوک متوجه شدم که شیخ من سرآمد تمام پهلوانان بوده است.

ملمع شماره ۸:

بمن # جانی بده از جانور بوم

بمن # نطقی بده تا دم آور بوم

بمن # گوش بده آرچش نوا بور

هر آنکه # دانکرد از واخبر بوم

bəmæn # dʒa:ni bede æz dʒa:nvæɾ bu:m

bəmæn # nəutgi: bede ta: dæm ævæɾ bu:m

bəmæn # gu:ʃ bede a:rdʒæʃ næva: bu:r

hæɾ a:nkɪ # da:nkæɾd æz va:xæbæɾ bu:m

الف - شرح لغات:

در قسمت اول، مصرع‌های یک، دو و سه لغت ترکی «بَمَن: بو مَن: این من هستم به کار رفته است.

قسمت دوم، هر چهار مصرع با ساختار گویش کهن گیلانی جنوب خزر سروده شده است که لغاتش متنوع است و در جدول ارائه خواهد شد.

در مصرع اول قسمت دوم، احتمالاً مفهوم ترکیب «جانور: جان + وَر: ورای حیات جسمی، عدم و زوال است.

در مصرع دوم قسمت دوم، احتمالاً مفهوم ترکیب «دَم اَوَر: هستی بخش» است.

در مصرع سوم قسمت دوم، باید لغت گوش به صورت گوشگی ذکر می‌شد و احتمالاً لغت آرچش به گویش کهن گیلانی نیز واریانتهی از واژه آرچش از ریشه «آرچ: ارزش، بها + پسوند ش» است، اصطلاح «آرچش نوا بور» احتمالاً در مفهوم بارزش‌ترین حد شنیدن، حد اعلای شنیدن می‌باشد.

در مصرع چهارم قسمت دوم، ترکیب «دانکرد: دان + گرد» احتمالاً در مفهوم دانه آن عمل اعم از گفتن، شنیدن و... را کاشت، هر فکری از خیال گذراند می‌باشد.

لغات ترکی	معنی	اصطلاح	ضرب‌المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلکی	معنی
بَمَن: بو مَن	این منم	آرچش نوا بور: با ارزش ترین حد شنیدن، حد اعلای شنیدن		جان	حیات، جسم	نطق	بیان	از	من
				بده	عطا کن		جانور: ترکیب متشکل از جان+وَر	ورای حیات جسمی، عدم و زوال	
				تا	بالتیجه		بوم		باشم
				گوش	عضو مخصوص شنیدن		دَم اَوَر	هستی بخش، حیات بخش	
				نوا	صدا، صوت		آرچش	بالا‌ترین	

ارزشش									
باشد، بودن	بور			همه	هر				
دانه گفتن و شنیدن را کاشت	دانکرد			کسی که	آنکه				
باخبر	واخبر								

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

ای خدای بزرگ این منم بنده مطیع تو، به من حیاتی و رای حیات جسمی، عدم و زوال عطا کن و دلم را به نور معرفت زنده گردان و بیانی ده حیات بخش و شنوایی عطا کن که شامل حد اعلائی شنیدن باشد، چنانچه ندای عالم غیب و الهامات را بشنوم و هرکس دانه عملی اعم از گفتن، شنیدن، فکر کردن در وجودش کاشته شد باخبر شوم.

ملمع شماره ۹:

دلر # کوهی سراو ونده نه بور

عشقر # جویی که وریان بسته نه بور

حلم # باغ شریعت مانده زیران

رُوحر بازر # به پرواز دنده نه بور

deler # ku:hi: særa:v vende næ bu:r

eŋgær # dʒu:ji: ke værja:n bæstæ næ bu:r

helm # ba:g færi:æt ma:nde zi:ra:n

ru:hær ba:zær # be pærvæ:z dændæ næ bu:r

در مصرع سوم در قسمت اول با توجه به چینش به کار رفته جلمر صحیح تر می نماید.

در هر چهار مصرع در قسمت اول، شیخ صفی با قرار دادن لغات غیر ترکی در ساختار ترکی لغات جدیدی را به وجود آورده است که براننده اشعار عرفانی و بی نظیر بوده و فراتر از دایره لغات تمام شعرا هستند و این چیزی به غیر از تسلط والا و اشراف او به چندین زبان نیست که در موارد قبلی نیز کاملاً مشهود بوده است، چنانکه واژگان دل، عشق، حلم، روح و باز را با افزودن لغت «آر: جوانمرد، مرد» ترکی به آن‌ها به نوعی صفت عالی تبدیل کرده است و بالاترین جایگاه آن‌ها را لایق استاد خود دانسته

و «او را دِلِر = مرد نماد اسوه دل، شخصی که در رفیع‌ترین درجه ارزش معنوی جایگاه دل است، عشقر = مرد نماد اسوه عشق، شخصی که در بالاترین درجه جایگاه عشق است، حِلْمِر = مرد نماد اسوه حلم، شخصی که در بالاترین درجه جایگاه حلم و بردباری است، رُوْحِر = مرد نماد اسوه روح، شخصی که در بالاترین درجه جایگاه روح قرار دارد، بازر = مرد نماد اسوه باز، شخصی که در بالاترین درجه جایگاه پرواز باز قرار دارد» معرفی نموده است.

در قسمت دوم مصرع دوم، لغت «وریان»^{۴۱} در مفهوم مجرای فرعی از جوی اصلی آمده است که کاملاً هم‌راستا با یکی از معنای واریانته‌های مختلف این واژه (وَرِیان، وَرِین، وَرِگن، وَرِگان) در زبان کنونی آذربایجان است؛ چنانکه لغتنامه مشهور آذربایجانیان ایضاحی لغتی مفهوم وَرِیان را «آبراهه فرعی، شاخه‌ای از جوی اصلی» آورده است.^{۴۲}

البته معنای دیگر رایج برای آن، جوی بند، بند آب، سد کوچک خاکی - گلی که مانع رسیدن جریان آب می‌شود می‌باشد که به نظر می‌رسد کاربرد اولی قدیمی‌تر بوده است. در مورد ریشه‌یابی واژه «وریان» متحمل است متشکل از دو قسمت «وار، ریشه واژه وارماق = رفتن، رسیدن، آمدن»^{۴۳} به‌علاوه واژه بان یعنی «سمت، سو، جهت»^{۴۴} می‌باشد.

ساختار قسمت‌های دوم، چهار مصرع هم‌راستا با گویش کهن گیلانی جنوب خزر با لغات متنوع است که در بخش جدول به بررسی لغات خواهیم پرداخت.

لغات ترکی	معنی	اصطلاح	ضرب‌المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلانی	معنی
دِلِر، پیرو قانون هماهنگی اصوات ترکی پسوند آر پس از افزودن به دل و یکی شدن با آن به‌صورت اِر تلفظ شده است.	مرد نماد اسوه دل			کوه بلندی سنگی مرتفع‌تر از تپه	حلم	بردباری	سَرَاو	سرش	
عشقر = عشق + آر	مرد نماد اسوه عشق			نه	علامت نفی شریعت	دین، نمادهای دین، قدم اول صوفیان که با	ونده، احتمالاً واریانته از لغت ملته در مفهوم	برجسته، قابل رویت، دیدن	

⁴² - bax: Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti : Vəryan: ana arıxdan ayrılan kiçik arx, qol

⁴³ - Varmaq : Getmək, yetişmək, çatmaq, gəlmək, gəlib çatmaq., <https://obastan.com>

⁴⁴ - Yan : tərəf, cəhət, yön, <https://obastan.com>

	تکیه به طریقت از آن گذشته و به حقیقت رسند	ایستاده و برجسته یا غلط نگارشی است						
وَریان		بور	باشد، بودن	نهر آب	جوی			آبراهه فرعی
روح = روح آر		دنده: احتمالاً واریانته کهن یا غلط نگارشی است	دیده	حرف ربط	که			مرد نماد اسوه و تعالی روح
بازر = باز+آر				سد شده	بسته			مرد اسوه باز شکاری
				بوستان	باغ			
				زیر آن	زیران			
				حرف اضافه، حرف ربط	به			
				اوج گرفتن	پرواز			

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

تو آن چنان در رفیع ترین جایگاه متعلق به دل قرار گرفته‌ای که به سان کوهی هستی که سرش را نتوان مشاهده نمود.

تو در مقام عشق به چنان جایگاه رفیعی رسیده‌ای که به سان رودی هستی که هیچ وریان و آبراهه بسته‌ای ندارد.

مقام تو در جایگاه حلم و بردباری در چنان درجه والایی قرار دارد که باغ شریعت با آن همه زیبایی‌اش در رتبه‌ای پایین‌تر از آن قرار گرفته است (اینجا شیخ صفی به زبان صوفیان به این امر اشاره می‌کند که مرشد او شیخ زاهد با تکیه به طریقت از مرتبه شریعت رد شده و به حقیقت رسیده است).

روح تو چنان به جایگاه رفیعی رسیده است که از بالاترین حد پرواز باز شکاری نیز گذشته و آن چنان در اوج قرار گرفته است که چشم‌ها از دیدن آن ناتوان هستند.

ملع شماره ۹:

سخن اهل دلان در # بگویم

دو کاتب # نشسته دایم بدوشم

سوگندم # هر ده بدل چو مردان

بغیر از تو بجای # چش نروشم

səuxæne æhle dela:n du:r # be gu:fæm

dəu ka:tib # nefæste da:jem be du:fæm

səugındım # hæ r dæh be del tʃəu mæ rda:n

be geir æz təu be # dʒa:ı tʃeʃ næru:fæm

الف - شرح لغات:

در مصرع اول قسمت اول، با لغات مختلف به صورت ساختار ترکی چیده شده است، لغت «دور» حالت امری از ریشه فعل دورماق در مفهوم «بمان، هست» می باشد که البته می توان اینجا استفاده از صنعت ایهام در واژه «دُر» چنانچه در عربی نیز به مفهوم «گوهر، مروارید درشت» است را نیز مشاهده نمود.

در مصرع اول قسمت اول، ترکیب عربی - فارسی اهل دل: سالک طریق دل، مقابل اصحاب عقل، اهل ذوق و مکاشفه به علاوه پسوند «آن» جمع بسته شده است.

قسمت دوم مصرع اول، فارسی است.

قسمت اول مصرع دوم را با تلفظ ترکی می توان خواند.

در مصرع دوم قسمت دوم، ساختار گویش کهن گیلانی است.

در ابتدای مصرع سوم، لغت ترکی آذربایجانی «سوگندم: sögündim: شاد شدم» واریانتی از واژه «سوگوندم: Sögündüm» با تلفظی متفاوت با آنچه در نزد ترکان ترکیه یعنی «سئویندیم: Sevindim» آمده است.

ساختار قسمت دوم مصرع سوم، فارسی است.

در مصرع چهارم، ساختار قسمت اول فارسی و قسمت دوم گویش کهن گیلانی است.

معنی	اصطلاح	ضرب المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغت گیلانی	معنی
دور: ریشه و حالت امری فعل دورماق	دو کلتب: نکیر و منکر، کرام الکاتبین		سخن	کلام، گفتار، پند	اهل	فامیل، عشیره	چش: چشم	عضو مخصوص بینایی، نگاه، نظر

سوغندم: سؤگوندوم	خوشحال شدم	هرده: هر ده حواس شامل پنج حس ظاهر و پنج حس باطن	به	حرف اضافه، ربط	کاتب	نویسنده	نروشم	ندوزم، نگاه نکنم
		چش نروشم; مایل نشوم نگاه نکنم، چشم ندوزم	گوش		غیر	به جز، مگر		
			دو	عد اصلی بعد یک				
			نشستن	شانه، کول، کتف				
			دل	روح، قلب				
			چو (حرف، قید): مخفف چون	چون، مانند، مانند				
			مردان: حالت جمع لغت مرد	اهل طریقت، خاصان حق (تصوف)				
			از	حرف اضافه				
			تو	ضمیر دوم شخص مفرد				
			جا	محل				

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

پند و نصیحت اهل دلان و اهل طریقت در گوش من به سان گوهری ارزشمند مانده است. می دانم که کرام الکاتبین بر دوشم نشسته و مشغول یادداشت اعمال خیر و شر هستند. از این مسرورم که هر ده حس من یعنی پنج حس ظاهری و پنج حس باطنی من در نزد روحم، شبیه اهل طریقت تعالی یافته است و به غیر خدای بزرگ به هیچ چیز مایل نشوند.

ملمع شماره ۱۰:

اویانی بنده ایم # اویانی خوانم

ازان بوری به بر # اویانی رانم

اویانی عشق # شوری در دل من

انک زنده ایم # چه عشق نالم

əuʒa:ni: bænde i:m # əuʒa:ni: xa:næm

æza:n bu:ri: be bæʀ # əuʒa:ni: ra:næm

əuʒa:ni: eʃg # ʃəʀri: dæʀ dele mæn

inænænʔ zende i:m # tʃe eʃg na:læm

لغت «اویانی» ذکر شده در هر سه مصرع در مفهوم «منتسب و طرفدار» اویان معنی می‌دهد.

ساختار قسمت اول مصرع‌ها دارای خوانش ترکی هستند.

در مصرع‌های اول، دوم و چهارم قسمت اول در باره مردم و مریدان شیخ صفی‌الدین اردبیلی و قسمت دوم درباره خود او اوست.

مصرع سوم درباره خود شیخ است.

در مصرع دوم قسمت اول، لغت ترکی «بوری» آورده شده که در واقع واریانته از واژه «بورو»^{۴۵} از ریشه بورولماق و در مفهوم نوعی درد شکم و دل‌پیچه و در واقع نمادی از ابتلا به امیال دنیوی و دوری از اویان و عالم وحدت است که به زیبایی هر چه تمام توسط شیخ صفی به کار برده شده است.

در ابتدای مصرع چهارم لغت ترکی «ایننک»^{۴۶} که شکل کهن و واریانته از «ایناناک: ایناناک»، در مفهوم «باور داشته باشیم، ایمان داشته باشیم» آورده شده است؛ چنانکه همین شکل کهن را در دیوان الغات التترک «پای کُرْکُنْکا اِنْما»^{۴۷} یعنی زیبایی بهار را باور نکن و فریب نخور نیز مشاهده می‌کنیم.

لغات ترکی	معنی	اصطلاح	ضرب‌المثل	لغات فارسی	معنی	لغات عربی	معنی	لغات گیلانی	معنی
بوری: بورو، از ریشه بورولماق	دل پیچیده، درد شکم	اویانی خوانم: ذکر گوی دائم اویان هستم		اویانی	طرفدار اویان	عشق	شیفتگی دلدادگی دوست داشتن افراطی		
ایننک: ایناناک: ایناناک	باور کنیم باور داشته باشیم	اویانی رانم: راننده مرکب طریقت به		بنده	مطیع، فرمانبردار				

⁴⁵. Buru : Sancı, şiddətli qarın ağrısı. Qarını buru düşmək, <https://obastan.com>

⁴⁷. yay körkiñə inanma

						سوی اویان		
			ذکر گفتن	خواندن				
			از آن	ازان				
			راندن	ران				
			حرف اضافه	در				
			روح، قلب	دل				
			اول شخص مفرد	من				
			جاندار، حی	زنده				
			ضمیر، زیرا، به علت آنکه	چه				
			صدای که از سوز دل آید، شکوه	نالہ				

ب: شرح و تفسیر دوبیتی:

همه ما بنده اویان هستیم ولی این منم که به‌طور دائم ذکر اویان می‌گوییم، همه ما به دلیل ابتلا به امیال دنیوی و دوری از اویان در دلمان درد و دل پیچهای داریم، ولی این منم که با غلبه به امیال دنیوی، سوار بر مرکب طریقت در حال حرکت به سوی حقیقت اویان هستیم و عشق به اویان چنان شوری در دل من افکنده است که به شما می‌گویم تا زمانی که نالان عشق اویان هستیم باور داشته باشیم که زنده‌ایم.

نتیجه گیری

چنانکه مشاهده گردید، اطلاق اشعار آذری به این ملمع‌های عرفانی از ریشه نادرست می‌باشد و با توجه به بررسی انجام گرفته احتمال قوی این است که شرح نوشته شده در کتاب سلسله النسب از خود شیخ صفی نمی‌باشد و شخصی که این کار انجام داده تلاش نموده معنا و مفهوم کلی از اشعار را برداشت نموده و ارائه دهد، نکته مهم به‌دست آمده از بررسی اشعار این است که شخصیت والای شیخ زاهد آن چنان تأثیری بر جریان تصوف معاصر خود، مخصوصاً شیخ صفی و صوفیان ترک آذربایجانی، گذاشته است که نه تنها مقدس بودن جایگاه گویش کهن گیلانی در نزد شیخ صفی و بین صوفیان ترک آذربایجانی و یادگیری آن گویش و سرودن اشعار و ملمع‌ها در جای جای آذربایجان قابل ردیابی است، بلکه این فکر را نیز تقویت می‌کند که احتمال دارد شیخ صفی به رسم تسلیم و سرسپردگی حتی در بخشی از شجره‌نامه‌اش نیز تحت تأثیر استادش قرار گرفته باشد.

منابع:

- قرآن کریم، نرم افزار قرآن من
- نسخه خطی سلسله النسب صفویه، کتابخانه ملی به شماره ۱۱۲۰۲-۵
- دیوان الغات الترك، ترجمه دکتر صدیق، چاپ اختر، تبریز ۱۳۸۳
- آذری یا زبان باستان آذربایجان، کسروی، چاپ سوم، ۱۳۰۴، تهران، انتشارات دکتر محمود افشار
- نگاهی به واژه‌های اساطیری آذربایجان، صمد چایلی، نشر اختر، چاپ دوم، ۱۳۸۴، تبریز
- نشریه‌ی پژوهش‌های زبان شناسی تطبیقی، سالومه غلامی، استاد دانشگاه گوته فرانکفورت، گویش شناسی اشعار باباطاهر و اهمیت آن در بازسازی زبان بومی پیشین همدان، سال دهم، شماره ۲۰، پاییز و زمستان ۱۳۹۹ خورشیدی
- نشریه فصل‌نامه صدیق، شماره نهم، زمستان ۱۳۹۹، مقاله استناد به دلایل و نوآوری در رد فرضیه زبان آذری از مهدی حسنی
- لغت‌نامه آن‌لاین ترکی - انگلیسی
- Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti, 4 cild
- <https://obastan.com>.
- <https://www.usaktayiz.com/avgan-koyunun-ismi-nereden>
- <https://icps.ut.ac.ir/fa/dictionary>
- <http://www.almaany.com/>
- <https://wiki.ahlolbait.com>

